Commentarii
HIERONYMI COMITIS ALEXANDRINI

De acerrimo, ac omnium difficillimo Turcarum bello, in Inſulam Melitam geſto, Anno M D L X V.

Addita ſunt ſingulorum locorum interualla, necnon menſuræ, & obiter obſcuriorum locorum explicationes.

Cum Indice rerum omnium locupletiſſimo.

Venetiis, ex officina Stellæ Iordani Ziletti.
M D L X V I.

ILLVSTRISSIMO

ATQVE OPTIMO PRINCIPI

Frederico, utriusq; Bauariæ Duci, Palatino, ac Præfecto prætorio Rheni, Sacri Romani Imperij electori, &c.

NATALIS COMES S. D.

CVM mihi sæpius auditum sit optime ac sapientissime princeps Frederice de singularibus animi tui dotibus, de iustitia, de humanitate, de liberalitate, deque cæteris animi tui uerè Regiis ornamentis; quæ omni ex parte in te, tanquam uberrimo omnium uirtutum fonte, semper magis scatent: nihil mihi fuit optatius, quàm ut in tuorum numero haberer. Atque cum felicis memoriæ semper Augusti Imperatoris Ferdinandi gratiam mereri pro uiribus studuerim, cuius uel cineribus me plurimum debere fateor: cum Imperatoris Clarissimi præterea, & non minus paternarum uirtutum, quàm Imperij successoris Maximiliani, singularem benignitatem in me extitisse aliquando expertus sim; neq; amplit. quidem tuæ, cum nulli cedas principum no-

ſtræ tempeſtatis uel auctoritate, uel ſapientia, uel humanitate, uel cæteris Regiis uirtutibus, gratiam mihi difficilem fore arbitratus ſum. Huiuſce autem mei deſiderij tibi ſignificandi ſatis aptam opportunitatem eſſe exiſtimaui, res Turcarum in inſulam Melitam geſtas diligentisſime à me deſcriptas, quas tuo nomini conſecrarem. Nam tametſi ſciebam per uarios nuntios, & per literas multorum hæc ſingulatim tibi fuiſſe ſignificata; tamen quia res non ita commode per illa percipi poterat, quòd foret res uniuerſa tanquam in multa membra diſcerpta, ſtatui in unum corpus omnia collecta, & quaſi effigiem quandam totius negotij diligenter expreſſam, ad te mittere; in qua facillimè & uires Turcarum, & incredibilem Melitenſium fortitudinem intueri poſſes. Quippe cum hiſtoria ſit quaſi clarisſimum ſpeculum, in quo pro diligentia ingenioque ſcriptorum & uires & mores ſingularum nationum expresſi appareant; & ratio præterea belligerandi. Nam quis neſciat non eſſe eandem omnium in bellis conſuetudinem? aut quis neſciat alias nationes aliis bellorum generibus magis eſſe accommodatas? Sunt enim aliæ nationes aptiores inſidiis, quàm apertis præliis. aliæ in aperta planitie tantum ualent, quæ tanquam mœnia aut arces hoſtium impetum fortisſime ſuſti-

nent. Aliæ leuioribus præliis & inuadendis oppidis accommodatæ; in planitie consistere aduersus hostes, non, nisi difficillime, possunt. Aliæ equestres incursionibus & fuga tantum fiunt molestæ, cum aliæ sint equis inhabiles, ac pedites optimos mittant in castra. Aliarum nationum si primi impetus uis arceatur, illæ fiunt postea minus molestæ; quare facile fit illarum tanquam tenerioris ferri aciem, omnem audaciam retundere. Aliæ sensim inuadunt, semperque fiunt acerbiores. At Turcarum uis omnis, quoniam de iis præcipue nunc loquimur, sita est in multitudine & militum, & bellicorum tormentorum; qui si tam obstinatos defensores nacti sint, quàm ipsi semper magis acerbi sunt oppugnatores, uix ullis mediocriter munitis oppidis potirentur. Est enim breuis illorum uis, at uiolentæ omnino oppugnationes. Hi tanquam male affectum corpus obsidionum laborem tolerare diutius non possunt: qui si pauci sint, fiunt imbelles breui, & facile uincuntur; si multi, obsidionem diuturnam ob annonæ penuriam, cum multa breui absumantur, sustinere non possunt: ut patuit in bello Melitensi. Omnis igitur ratio arcendarum Turcarum constituta est in faciendis reparationibus aduersus bellica tormenta, & inuestigandis cuniculis, ne per insidias locis po-

tiantur. Hæc igitur diligenter à me, ut arbitror, in hoc libello expressa, una cum diuersis formis eius insulæ, & munitorum in ea locorum, pro uarietate rerum gestarum differentibus, ad Ampl. tuam potissimum mittere decreui, ut principem sapientissimum, quique maxime gloria Christiani nominis delecteris, & qui literatorum sis amantissimus, atque omnium uirtutum fautor. Peto igitur suppliciter ab Ampl. tua ut hæc tanquam optimi mei in te animi ac studij obtemperandi pignus & indicium, ut sueuisti, perbenigne complectare. Venetijs, pridie nonas Martij. M D LXVI.

Ampl. tuæ deditiss.

Natalis comes.

AMBITVS ET amplitudo Melitæ inſulæ.

Ambitus eſt Melitæ millium paſſuum.	60
Longitudo.	22
Latitudo.	12

Sunt in ea octo loca munita, & Pagi 45.

Arx Sancti Elmi extollitur a planitie cubitus.	54
Sancti Angeli.	57
Burgus.	36
Oppidum Sancti Michaelis cubitus.	30
Oppidulum Molendini.	30
Collis Sanctæ Margaritæ cubitus extollitur.	45

Diſtantia ſingulorum locorum.

Diſtat arx Sancti Elmi à Sancto Angelo paſſibus.	50
Ab arce ad urbem interſunt milliaria.	7
Diſtat arx a portu deſcenſus Sancti Pauli milliaria.	12
Ab arce ad deſcenſum Sancti Georgij interſunt milliaria.	4
Oppidum Sancti Michaelis à Marſa diſtat milliarium.	1

Inter Marſam & urbem milliaria interſunt. 6
Diſtat Melita à Sicilia milliaribus. 60
Ab Aphrica minore milliaribus ad. 80

Ad diſtantiam menſurarum uariorum locorum.

Quinque millia paſſuum Italorum, faciunt milliarium Germanicum.

Tria milliaria Italorum faciunt milliare Gallicum.

Decem Italorum milliaria faciunt milliarium Heluetiorum.

RERVM AC VERBORVM magis insignium Index.

C

F

G

Liburnica

Q

R

F I N I S.

HIER.MI COMITIS ALEXANDRINI rerum à Turcis in Insula Melitæ gestarum.

LIBER.

QVI se in altissimum miseriarum, calamitatumq; humanarum pelagus incidisse sentit, neque tamen imbecillitate naturæ, inopia'ue ingenij circumstantium calamitatum, & infortuniorum magnitudine mergitur, hic unus uerè constans existimari potest, omnemque salutis, & uitæ suæ spem in Dei uoluntate statuisse. Quis enim sapiens posset appellari, cuius uoluntas à diuina prouidentia dissentiat? aut qui non omnia nostra diuinitus, nisi quantum nos resistere conamur, gubernari putet? Atqui tametsi Deus uiros bonos aliquando uexari, molestiarumque procellis agitari patitur, ut eorum fides & constantia ante oculos omnium elucescat; tamen eos non penitus deserit; sed cum magis opus est, & cum propius periculo accessisse uidentur, tum Deus omnibus conspi-

cuum facit quanta diligentia nos, noſtraq; omnia tueatur. Præclarum autem eius, quod dico, fuerunt argumentum res Melitenſium geſtæ. Nam cum potentisſima Turcarum clasſis inſulam Melitæ obſidione nuper cinxiſſet, Iehanus Valettanus æquitibus religionis Sancti Ioannis præfectus, id ſentiens, primum, uti par eſt, omnem bellorum euentum in diuina uoluntate ſitum ratus eſt, deinde ſe ad omnia quæ forent ad arcendas hoſtium iniurias neceſſaria diligentisſime accinxit. Nam ſacris prius rite peractis, omnibusque militibus in opportuna præſidia diſtributis, præclarum & religionis, & militaris peritiæ exemplum ſuis exhibuit. Hic, cum clasſis Turcica tantam haberet nauigiorum multitudinem, tot, tantaque bellica tormenta, tantum rerum omnium apparatum, tantum lignorum numerum ad aggeres extruendos, ut quem uis Chriſtianorum principem, ne dum Melitenſium animos, metu poſſet facile conſternare, intrepidus tamen aduerſus tantam periculorum, laborumque molem perſtitit: atque quod magis eſt admirabile, non ſolum fortiter ſe perpetuorum hoſtium Chriſtiani nominis impetum ſuſtinere poſſe ſperauit, ſed certisſima ſpe uictoriæ ſtatim illius ani-

mus exarſit. Tum equites omnes Melitenſis militiæ, ac ſtipendiarij milites ita animis confirmati ſunt, ut uel ſibi in pugna fortiter moriendum eſſe decreuerint, uel mœnia, & religionem, & Chriſtianum nomen, & gloriam Italicæ laudis fortiter defendendam. Sed quoniam omnium bellorum, quæ unquam geſta fuerunt à Turcis ad hunc uſque diem, hoc atrociſsimum & aſperimum eſſe iudico; cum neque ulla oppida breuiore ſpatio temporis tam crebris oppugnationibus tentata, neque tam aſsiduis laboribus infeſtata, neque tantis apparatibus uexata unquam memorentur; neq; contra tanta oppidanorum animi magnitudine, uel tanta rei militaris peritia; uel tanta diligentia defenſa; me opere precium eſſe facturum cēſeo ſi res a principio, quomodo geſta ſit, pertractauero. Iam primum omnium manifeſtum eſſe puto proprias inter Turcarum Imperatorem, & Melitenſis militiæ Equites inimicitias intercedere, cum perpetuæ reſideat in animis illorum iniuriæ memoria, quam Philippo Lalidamo militiæ Magiſtro acceperant. Nam diſsidentibus inter ſe Chriſtianorum armis, principibusque inteſtinis bellis occupatis, ſatis aptam gerendæ rei occaſionem Turca ratus, Rhodum antiquam eo-

rum equitum urbem ducentis armatorum millibus oppugnauit, tantis tamque miran dis operibus, & cuniculis, ut desperatis auxilijs denique in deditionem compulerit. Nam Turcæ satis aptam inimicitiæ opportunitatem religionis simulationem arbitrantur, ubi rapinæ, & imperij dilatandi spes apparuerit. Tunc enim, ubi fortuna rei feliciter gerendæ illis arriserit, incredibili propagandæ religionis desiderio inflammantur. Eius acceptæ iniuriæ memores Equites nonnulla nauigia Turcarum mercimonijs onusta ceperunt, ut hostium, uel æquites contemnentium & minime Christianas uires formidantium, uel illatæ iniuriæ oblitorum. Sed quoniam omnis iactura grauissima est illi, qui res alienas rapere tantum consueuit, suasque diuitias perpetuis rapinis locupletare, has iacturas grauiter ferebat Imperator, quare insulam Melitam occupare, aut funditus euertere omnino constituit. fit igitur certior per litteras militiæ Melitensis magister Valettanus, quæ Byzantij agerentur, quòd nunquam intermissis operis summa diligentia Imperatoris iussu nauigia omnia, quot quot comparari possunt, instruuntur; quodque ingentem classem, maximeque rebus omnibus instructam necessariis esset ad

Meliten expugnandam emiſſurus. Illud autem fiebat per exploratores, quos magnis ſumptibus habebat Byzantij, ut in dies de rebus omnibus, & de Imperatorijs apparatibus certior fieret: quoniam bona pars eſt uictoriæ in hoſtium uiribus cognoſcendis; quod per nullos, quàm per ſpeculatores, fit commodius. His igitur acceptis nuntiis minime territus magiſter Equitum, neque tantarum rerum nouitate turbatus ad ea comparanda animum adiecit, quæ forent tantis uiribus repellendis neceſſaria: ac primum ſuis ad concilium conuocatis ita locutus eſt; Nemini ueſtrum proceres obſcurum eſt quanta Turcarum Imperatoris ſit arrogantia: qui omnes cæterorum principum uires leuisſimas in ſe eſſe arbitratur. neq; profecto ueſtrum quempiam latet, quanto nos odio illi auarisſimo, & crudelisſimo tyranno eſſe conueniens ſit; apud quem nulla ſit illatarum, ſed tantum acceptarum iniuriarum opinio, apud quem nullus eſt iuſtitiæ locus, cum amplisſimus auaritiæ, & libidini pateat. Is igitur potentisſimam claſſem ad inſulæ noſtræ oppugnationem magnis apparatibus iam propè inſtruxit, qui cum ſibi uideatur princeps iuſtus inferendis iniuriis, quanto nos iuſtiores erimus illis pro-

pulsandis ? atqui omnis iustitiæ non solum autor, Sed etiam adiutor est Deus: quo duce nullas neque hostium minas, neque bellicorum tormentorum multitudinem, neque admirabiles apparatus, neque instructarum acierum impetum uereri debemus. nam omnia mortalia facile superat scelerum omnium ulter Deus. nobis igitur omnibus alacri animo utpote æquitatis nostræ ducem dominum Deum nostrum habentibus animus est ad comparandas res tantis uiribus repellendis necessarias adijciendus, Deoque immortales gratiæ habendæ sunt, qui tam præclaram ostentandi quanta sit in nobis & prudentia, & fortitudo in celeberrimo terrarũ orbis spectaculo, opportunitatem præbebit. his auditis tantus laudis ardor in animis singulorum exarsit, tanta lætitia, tantum eius opportunitatis desiderium, ut etiam nimis tardus aduentus hostium fore uideretur. At contra Turcarum Imperator ad concilium & ipse præstantiores proceres suorum conuocauit, ad quod ubi circiter sexaginta conuenissent, quos Bassas ac Rays uocant, inter hos ita Turcarum Imperator locutus est. Equidem nullum munus, neque magis Imperatorium, neque magis ad conseruanda regna accommodatum esse

Orō Turcaz Imperatoris in equites

iudico, quàm prouidere, ne ulli ſubditorum fiat iniuria, & ne ab externis præcipuè nationibus infeſtentur; cum tutò, legitimeque uiuendi ratio, non ſolum noſtras ciuitates in officio retineat, ſed etiam alias æquitatis, & quietis deſiderio alliciat. Neque noſtræ dignitatis ſanè eſt, ut deſides æquo animo feramus noſtros a Chriſtianis piratis nulla habita nominis noſtri reuerentia uexari, eorumque facultates pro libidine cuiuſque diripi. Nihil igitur mihi uel iucundius, uel glorioſius uideri ſolet, quam aſſiduas noſtrorum lamentationes non negligere, & eorum præcipuè qui ad Orientem Mauritaniamque Melitam inſulam uerſus nauigant, qui aſſiduè de crucigeris illis Melitenſibus Equitibus conqueruntur. Verum cum uobis notum ſit nullũ damnum nos magis aliunde, nullumque dedecus commouere, in hac re explicanda non ero longior. Illud tantum dicam, quòd ſicuti nos equites illos Rhodo capta procul à nobis eſſe uoluimus, & profugauimus, ita nunc ut piratas & maritimos latrones ſimulata ſpecie religionis illos ex inſula profligare, & eorum nomen pro uiribus penitus delere decreuimus. Nam quo pacto religio illa, quæ leges noſtras euertere conatur, a nobis

quiescere relinquetur, si esse ij uolumus, qui esse debemus. At huc quotidianæ accedunt iniuriæ, quibus assidue irritamur: quare quantamcumque potuimus classem studiose comparauimus, quam ad illam insulam expugnandam mittemus, cum primum uernum tẽpus arriserit. mandauimus idcirco, ut piraticæ omnes, prædatoriæq; naues eo tempore rebus omnibus instructæ ad hanc oppugnationem conueniant. concedet eò Rex Algerii, Alexandriæ præsidia, instructa sunt omnia Draguti nauigia: neque aliud quidquam reliquum est, quam quomodo insula expugnanda sit, constituere. Atq; ut melius sententiam ferre unusquisque uestrum possitis, en adest forma & eius insulæ, & munitorum in ea locorum, diligenter expressa. cum res ab illis proceribus diligenter considerata fuisset, qui Melitensis insulæ situm cognouerant; omnia, quæ uiderentur expugnationi illi opportuna, explicarunt. his igitur cognitis deliberatur ut classis quàm citissime discedat, cum primum per anni tempus liceret. Dum hæc geruntur Byzantij in Melitensium concilio antequam discederetur, decretum fuit quid, & per quos, & quo pacto agendum esset aduersus Turcicæ classis obsidionem. atque Imperator Italus &

Bornays Gallus ambo Equites religionis, & cōmendator Aragonius muniendis locis præficiuntur. Hi ſtatim ad deſtruenda & ſolo æquanda omnia ædificia animum conuertunt, & ad proſternendas arbores, & ad omnia euertenda extra loca munita, quæ poterant uel noſtrorum proſpectum impedire, uel aliquod commodum hoſtibus afferre. His ita peractis animum adiiciunt ad illa quæ interius ſpectant munienda, magnamque commeatuum copiam, & plumbi, & funiculorum, & pulueris tormentarii, & globorum, & reliqui apparatus in oppida comportari undiq; curarunt, ciſternas omnes iuſſerunt dulci aqua repleri, nequid omnino diuturne obſeſsis poſſet deeſſe. eſt autem Melite inſula in mari Aphrico, quæ Siciliam ſpectat in ſeptentrionem, at in Meridiem Aphricam: tantundemque diſtat ferè à Lylibæo quam à Pachino Siciliæ promontoriis, uicinior tamen Pachino, nec ſane propinquior eſt multò Siciliæ quàm Africæ. hæc fertilis eſt, & à Carthaginenſibus antequam Siciliæ imperium inuaderent, nobiliſsima ciuitas in ea ædificata, quam Melitam uocant. Nam illam opportunam ad claſſes capiendas fore Carthaginenſes arbitrabantur, cum portus habeat duos intra ſe capien-

Portuum descriptio et situs

dis clafsibus multis peraccommodatos: quorum alterum nunc Marfamufettum uocant, alterum Marfafiroccum. efficiunt hos portus finus maris in ipfam infulam ingredientes, qui anguftias habent primum, deinde os ingrefsis dilatatur, atq; nonnullas partes infulæ faciunt peninfulas cum in mare protenfæ exiguo terræ fpatio

Sancti Elmi locus,

adhæreant infulæ. Inter hos portus intercurrit fpatium quoddam terræ ad mille paffus latum, cuius in ea parte quæ mare Siculum Pachynumque fpectat, & mari ipfi exterius eft contigua locus munitifsimus fuit, hunc fanctum Elmum appellarunt. interius uero in alio portu cum tres emineant peninfulæ in illa quæ magis eft utinque à mari longinqua, nullum fitum

S. Angeli opp.

fuit oppidum. at in mari Siculo uiciniore inexpugnabile prope oppidum, quod fancti Angeli uocabant, exiguo fpatio à uocato Burgo difiunctum. in media harum, oppidum munitifsimum fuit, uocatum fancti Michaelis, de quibus omnibus fuis locis dicemus. Cum fumma igitur diligentia Turcarum clafsis inftructa fuiffet, uela uentis explicarunt, & Melitam uerfus iter arripuerunt, ut primum fatis apta cæli tempeftas uifa eft. fed quoniam nihil magis eft obfcurum quam illorum animus,

qui uniuersam felciitatem & æquitatem & gloriam in multis posſidendis, & undique diripiendis collocarunt; neque ulla magis eſt contra quæ animum excitet ſuſpicio, quàm quæ ad imperium pertineat; his auditis Garzias Toletanus uir rei militaris peritiſsimus & ſingulari ingenio, ueritus eſt, ne ſimulata Melitæ obſidione ſtatim iter ad galathen Turcica claſsis conuerteret, quare oppidum illud quam munitisſimum eſſe uoluit, & ad omnes fortunæ euentus paratiſsimum: eſt enim Catholicarum triremium omnium præfectus, hunc Philippus Prorege Siciliæ creauerat. id oppidum cum diligentiſsime recognouiſſet, ac muniuiſſet, reuertitur in Siciliam Toletanus, ut ſuam claſſem & ipſe pro uiribus inſtrueret. cum Peloponneſum uerſus nauigans Turcarum claſsis Methonem applicuiſſet, Moſtapha ſummus terreſtrium dux copiarum omnem ſuarum cohortium numerum recenſuit. affuerunt illi ex Aſia minore, Spachium uocatorum ſeptem millia; ſunt autem Spaches dicti apud Turcas qui perpetua equis merentur ſtipendia, quibus dux erat quidam prorege, quem illi uocant Sangiacum ex Aſia minore: affuit & alius Carmaniæ prorege cum quingentis militibus. alius Mitylenæus cum quadrin-

gentis. affuerunt cum ab ipſo Imperatore delectis ex ipſis ducibus duobus ad eam expeditionem, quatuor Ianizerorum millia & quingenti, (nam prætorianis cohortibus omnibus præfectus & dux ſummus, quem illi Agam uocant, nunquam diſcedit Byzantio) qui ordo omnium Turcarum fortiſsimus habetur; quippe cum à teneris ad militiæ munus ſint delecti, ſemperque in rerum militarium exercitatione educati. affuit & magna illorum multitudo Turcarum, qui tanquam ſacerdotes red ditibus ad templa ſpectantibus potiuntur: qui ſe ultro Imperatori obtulerant, & religionis & imperij & legum ſuarum cauſa Chriſtianis arma illaturos proffeſi, quorum erant in claſſe tredecim millia. affuit è Peloponneſo alius Prorex, cum mille & ducentis ſpachibus. affuerunt & eorum qui ſpe prædæ è uariis locis claſſem ſequebantur, tria millia, & quingenti, qui in prædatoriis nauibus conuenerant. at Pialis Baſſa claſsi uniuerſæ præfectus & ipſe anteaquam Methone diſcederetur, ſuorum nauigiorum numerum recenſere uoluit. Erant illi triremes munitiſsimæ centum & triginta, Mahonæ octo, ſunt autem Mahonæ naues ampliores conuehendis commeatibus, & militaribus apparatibus accommodatæ

tria nauigia quæ uulgo appellant caramuſ-
ſalos, minora ſunt autem onerariis naui-
bus, & figura prope ouali, prora acutio-
re, quæ frumentaria nauigia ab antiquis
appellata fuiſſe crediderim. Naues onera-
riæ duodecim Byzantio diſceſſerant, at
una earum non procul à Methone naufra-
gium paſſa eſt; in qua ſex cadorum millia
pulueris tormentarii plenorum, tredecim
globorum ferreorum millia, quadringen-
ti Spaches demerſi ſunt. aderant & trire-
mes Rhodi præſidiariæ decem cum illa-
rum præfecto Aliportho. duæ præterea
quæ Mitylene conuenerant, his præerat Sa-
lareys frater Regis Algerii nuper defuncti.
aderant & liburnicæ naues, & Hemioliæ,
& ſcaphæ decem & ſeptem. Sic igitur in-
ſtructa potentiſsima Solymani claſsis ita
felici clementia cæli uſa eſt, ut cum tertio
idus Maii Methonem reliquerit idibus pro
cul apparentem Melitæ inſulam uidere cæ-
perit, atque die tertio in portum Marſa
ſiroccum delata, quem primum occupa-
uit, non ſine magna maris moleſtia ſtatio-
nem habuerit. ſed cum ibi non ſatis tutò
triremes eſſe poſſent, ad locum quem Ma-
iarum, quæ alia eſt inſulæ pars, ſe recipiunt.
eo tempore nondum Draguti uires Turca-
rum claſsi acceſſerant. At pridie eius diei

Maurus quidam, quem Valettanus in Aphricam miserat, summa celeritate ex Aegimo Melitam nauigauit, qui significauit Dragutum ingentia nauigia instruxisse, inter quæ tres erant quinqueremes, ac triremes duodecim, neque aliud expectabat, quam ut à præfecto clasis accersiretur. idem significauit biremem ad Tunetis regem missam fuisse à Draguto, qua is Maurus ex Aegimo ad Galathē uectus fuerat. uehebantur ea biremi quatuor bellica tormenta muralia ad ipsum regem Tunetis unà cum multis aliis muneribus, qui cum eius belli societatem aduersus Christianos se nolle inire significasset, se aliquam partem annonæ Turcis concessurum dixit, quamuis & ipse aliqua penuria laboraret. ex hoc coniectare facile possumus Turcas prius habuisse in animo Galathen insulam expugnare, deinde cum hac accesione uirium, quæ è commoditate loci cumparabatur, ad reliqua penetrare. Non defuerunt tamen qui militarem calliditatem illam fuisse Turcarum arbitrati sint, qui ut magis inopinatos Melitenses inuaderent, rumorem disiparunt, & in uulgus dederunt, quod Galathen essent inuasuri. Sed quanta est latronū astutia aggrediendis uiris bonis, tanta est prudentia plerunque

bonorum latronibus & repellendis & profligandis. Nam ad omnes fortunæ euentus iam multò antea instructi erant adeo Melitenses, ut nullus neque bellicus apparatus, neque quæ maximum est præcipue præsidium obsessis ciuitatibus, animi magnitudo, & incredibilis in tolerandis militaribus laboribus constantia deesset; quod facile erit unicuique ubi res gestæ Melitensium explicatæ fuerint, diiudice. atque ut sciatur quibus uiribus freti Melitenses tantas, tam asiduas, tam crebras Turcarum oppugnationes sustinuerint, earum cohortium numerum quæ in præsidiis Melitæ insulæ fuerunt collocatæ, breuiter recensebo. erant ibi Neapolitani trecenti; Hispani, Galli, Etrusci, ad mille, è triremibus Melitensis religionis, ad mille, quingenti erant intra Burgum, eorum qui e finitimis uillis in urbem se receperant, & ciuium insulam incolentium, sex millia, atque omnes hi uiri omnino bellicosi & sclopettarij peritissimi aderant, & quingenti equites Melitensis militiæ, & non inutilis huic militiæ sacerdotum numerus, quæ omnia præsidia, uel ante hostium aduentum in opportunas oppidorum, locorumq; munitorum stationes fuerunt diuisa. erant in urbe Melita ducenti pedites, & quadrin-

genti ex uniuersa insula lectissimi, ciuesque complures, quibus erant equi trecenti cum satis magna pabuli copia. his præfectus erat eques militiæ Melitensis, quem Vagnonem uocarunt. his tot defensoribus, & rebus uictui & pugnæ necessarijs insula erat instructa; omnesque quasi præclare gerendarum rerũ gloriosam opportunitatẽ Turcarũ aduentum expectabant. Deinde cum per nuntios accepissent uiginti & septem Turcarum triremes in portum Marsasiroccum applicuisse, è quibus exposita fuisset magna manus peditum, è uestigio Melitensium triremium præfectus Gyon cum sclopettariis quinquaginta ad leue certamen hostes prouocauit: sed Turcæ nullo disploso adhuc à nostris sclopetto ad portum se receperunt. at, ubi maior classis pars stationes habebat, leue certamen inceptum fuit ducentorum Turcarum, qui è nauibus descenderant, quos nouem equites militiæ prouocarant; in quo unus è nostris cæsus, alius captiuus in castra hostium ductus, reliqui ad urbem profugerunt. eodem die ex Illyrica naui nuntius ad nostros transfugit è portu Marsasirocco, qui uniuersum consilium hostium aperuit, decreuisse Mostapham scilicet terrestribus copiis præfectum, ut cohortes è nauibus descenderent,

derent, & bellica tormenta extraherent. At Pialis quanto in periculo res Turcicæ uerſarentur iam tum ab initio eius belli intelligebat, conquerebaturque ſe in apertum periculum, ac certam rerum omnium iacturam miſſum fuiſſe, cum uix octo Ianizerorum, decemque Spacchium millia in claſſe haberet, (erat enim, ut diximus, uniuerſæ claſsi præfectus) cum reliqua multitudo non eſſet rebus militaribus idonea, quippe quæ neq; ullum bellum ante illum diem audiuiſſet, ne dum uidiſſet. futurum enim prius, ut omnes in oppugnationibus periti cæderentur; quàm illi intrepido animo tormentorum ſtrepitum perferre diſcerent, quare Moſtaphæ conſilio minime aſſentiebat; nolebat ante Draguti aduentum fortunam omnino experiri, cum is in horas præcipuè expectaretur; ad cuius aduentum decreuerant prius arcem ſancti Elmi uocatam expugnare. Deinde cum uniuerſa reliqua claſsis ad Marſa ſiroccum applicuiſſet, egreſſa ſunt ad uiginti hominum millia, bellica tormenta leuiora campeſtria quinque extracta, foſſæ militares incæptæ, tuguria, & tentoria erecta; & in parandis ſtationibus is dies, & ſequens abſumptus. Decimo calendas iunij, Pialis cum ſeptem peditum millibus ad reco-

gnoſcendum oppidum Sancti Michaelis profectus,non ualde loco propinquauit propter bellicorum tormentorum frequentiam : quo tempore ſatis acre initum eſt leue certamen, in quo eques militiæ Curſelinius impetu facto in hoſtes Hiſpano quodam comitante, uexillum hoſtium extorſit ſignifero, & in urbem reportauit. Cæſus eſt unus è Sanzacis in eo certamine; Sunt autem Sanzaci uiri ab ipſo Imperatore protper prudentiæ exiſtimationem prouinciis gubernandis præfecti : deinde alij nonnulli ex hoſtibus in eo prælio ceciderunt; atque in caſtra reuerſi hoſtes conuocatis primoribus ad concilium conſultarunt an prius arcem Sancti Elmi, uel burgum obſidere conduceret; decretumq; fuit ut arx prius obſideretur: deinde cum ad montem aſcenderent, ut arcem illam diligenter intuerentur; leue certamen excitatum eſt, in quo multi ex hoſtibus, è noſtris pauci deſiderati. exiuit interea per noctem triremis è portu Melitæ; quæ Siciliam uerſus iter arripuit, ut omnia fierent manifeſta Toletano : atque hoſtes paruo temporis ſpatio inteiecto aggerem facere adorti ſunt non procul ab arce Sancti Elmi, ut illam crebris ictibus concuterent, quam etiam infeſtabant nonnullæ triremes,

quæ portus anguſtias ſeruabant. Sed agger ille tam crebris ab arce ictibus tormentorum deuaſtatus fuit, ut ob quotidianas cædes hoſtes deterriti fuerint, eorumque audacia aliquantulum depreſſa uideretur. dum hæc agerentur, præſidiariæ Alexandriæ triremes ſex acceſſerunt, quibus pedites noningenti uehebantur, atque his cohortibus Ochialys erat præfectus. poſtridie eius diei uallum in editiore loco ſublime hoſtes fecerunt; ſuper quo tria ingentia tormenta bellica ſtatuerunt, quæ globos colubrinarum; uel etiam maiores contorquebant, atque his non arcem ſolum, ſed etiam naues, quæ ſtationem habebant in portu, infeſtabant: uerumtamen nullo graui damno res Melitenſium uallum illud affecit, ſed hoſtes breui inde deiecti ſunt. Sed quoniam Turcæ ſunt diligentisſimi rerum militarium, nullumque laborem in rebus bellicis, non ad ſe pertinere arbitrantur, aggeres facile transferunt, eò tormenta bellica traxerunt, unde arcem concutere decreuerant. deinde cum per transfugas magiſter equitum conſilia hoſtium cognouiſſet, ac de ijs omnibus, quæ Turcæ facturi erant, opportune fuiſſet edoctus, duo uexilla cum quadringentis Hiſpanis Ioanne Cerda & Miranda ducibus in ar-

cem emiſit; qui præclara uirtutis ſuæ argumenta ediderunt ſæpius, cum initis leuioribus certaminibus multos ex hoſtibus nulla propè ſuorum iactura trucidarunt. Quarto deinde nonas Iunij Dragutus cum triremibus tredecim auxit Turcarum uires, quibus ſexcenti pedites uehebantur, uir ſanè bellicoſus, & rei militaris peritiſſimus, cuiuſque fides & prudentia ſæpius Imperatori Solymano perſpecta fuerat in rebus bellicis gubernandis: idcirco iuſſerat Solymanus ne quid præter Draguti ſententiam fieret in caſtris. poſt huic è Gero & Teuthrania acceſſerũt ad claſſem decem triremes, quibus uecti ſunt octingenti pedites, atque uires hoſtium in dies conualeſcebant ſemper nouis auxilijs ſe adiungentibus. Interea certior fit Toletanus per Saluagum militiæ Melitenſis equitem, uirum ſanè ad omnia pericula intrepidum, & ſpectatæ uirtutis, qui per medios hoſtes elapſus Meſſanam applicuerat, quòd Turcarum claſsis ad inſulam Melitam applicuiſſet, quòd deſcenſiones nonnulli è nauibus feciſſent, quod arcem obſidere, & uniuerſam inſulam iam cæpiſſent. His auditis eum Toletanus maximis de rebus in inſulam reuerti oportere dixit, quem celocem ingreſſum tres triremes comitatæ

sunt, donec ad sex millia passuum, aut septem abesset ab insula. tunc ille de salute, & utilitate suorum mirificè solicitus, minime hostium multitudine deterritus fortunæ benignitate, & clementia fretus, non sine magno periculo per noctem tertiis uigiliis nuper initis in insulam egressus est. deinde uerò cum reperisset Turcas priorem immutasse sententiam, qui arcem & oppidum Sancti Michaelis concutere decreuerant; atque ad aquam Marsæ castrametatos, diu inops consilij constitit: nam quatuordecim canones in eo loco disposuerant. Verumtamen explorato ingressu diligentius ad magistrum equitum denique proficiscitur, omniaque Toletani consilia illi aperuit, ad quem rursus eadem nocte in Siciliam remittitur, ut moneat sibi opus esse ualidioribus præsidiis, non enim paucos tantam hostium multitudinem posse sustinere, si bellum diu protraheretur, quare procuraret, ut mille, uel saltem quingenti ad se milites mitterentur. Tum hic ex insula proficiscitur, atq; cum iam dies quo celebrari sancti Elmi solennitas consueuit, illucesceret ad nouem Spacchium & Ianizerorum millia, nulla ratione bellorum, nullo militari consilio, cum uallum adhuc non deiecissent, quasi bel-

luarum repentino furore concitarum more, ad terracei ualli oppugnationem accur rerunt, & in ea parte fossæ, quæ uicinior erat editiori uallo propugnaculi, scalas per multas breues admouerunt. & quoniam fossa nullum habebat propugnaculum, nostri multis iam diebus propugnaculū quoddam è terra & fascibus lignorum cum camisia satis lati spatij extruxerant. eò cum accesisset hostium multitudo, (nam multitudine potius uis Turcarum, quàm singulorum uirtute nititur) quamuis ob frequentiam tardiores, tamen ab eo propugnaculo ui compulsi sunt recedere, cum nostri plurimnm illo adiuuarentur. His tamen propugnaculum denique concedere necesse fuit, atque spatium illud, quod erat intra propugnaculum, omnemque partem quæ respicit portum Marsamusettum, eo loco potiti hostes ligonibus excauantes, ita fecerunt munimenta, ut ne à nostris offenderentur. ad eam rem adiuuabantur bellicis tormentis, quibus infestabatur altera pars Marsamusetti, illa enim defensionem opprimebat, & ualli propugnaculum deuastabat, & editioris ualli frontem percutiebat, quod tormentis illis decem & nouem faciebant, ut institutum erat, quæ direxerant. Nam prosternere ipsum uallum

editius uolebant, cuius altitudo erat illis molesta; sed nostris etiam magis, cum non haberet propugnacula quibus defenderetur. ibi cum constitissent ad quinque hostium millia, & hora diei iam esset tardior, necesse fuit, uel potius optimum fuit consilium, se in arcem recipere, atque propugnaculum illud & spatium hostibus relinquere. Præstat enim quæ utiliter defendi non possunt, aliquando euertere; aut si angustia temporis id facere non patitur, hostibus concedere; quàm obstinate defendendo in discrimen capitis, & rerum omnium uno tempore uenire. Tum uero Turcæ noctis beneficio freti, qui ibi constiterant, saccis & terra, & rebus aliis plenis fossam illam replere statuerunt, quæ ducta fuerat è regione ualli editioris, ut quæ minus lata & profunda esset, & quæ facilius posset repleri. uerum huiusce suæ temeritatis satis dignas pœnas luerunt, quoniam Ianizerorum & Spacchium cæsi sunt octingenti, atque hi cæteris omnibus præstantiores; præter innumeros propè uulneratos, quorum plurima pars in fossis mortui postea fuerunt. Nam fossæ illa pars, quæ fuerat ab ijs repleta, cum nullum haberet descensum, nisi in fronte ualli, efficiebat ne uel nostri, uel hostes, possent descende-

re, quare siqui fuissent in ipsa fossa, ibi mori omnino necesse fuit. è nostris primo impetu quadraginta, & quinque cæsi sunt, inter quos Aluernias, Contilius, Lasamaius, & Tentonicus quidam Melitensis militiæ equites fuerunt, uulnerati sunt præterea nonnulli. Cum suorum cædem cognouisset Valettanus, opus esse nouis præsidiis ad arcem tutandam ratus eadem nocte pedites ducentos cum nonnullis equitibus misit: atque cum essent antea quadringenti, qui locum defendebant, satis firma præsidia accessionem hanc uirium fore credidit ad sustinendos conatus hostium, cum loci etiam angustia non pluribus uideretur indigere. Interea Saluagus fortuna sanè benigna & placida usus Syracusas applicuit, ubi triremes duas Melitenses inuentas, sicut edixerat Valettanus, iubet Melitam cum quadringentis peditibus, septemque tormentorum bellicorum ministris nauigare, docetque quibus in locis hostes castra collocarint, ut possent tutius accedere. Nam & declinare ab Occidentis plaga oportere monuit, ne uiderentur ab hostibus, & Orientem uersus ad uocatæ Miliaræ descensum esse nauigandum, ac transfretandum, quam Occidentem uersus relinquentes cito traijcerent: ibi enim copias

esse exponendas, quæ ubi quatuor millia passuum confecissent, ciuitatem ingrederentur, unde in Burgum facilis esset transitus. his ita monitis ipse Messanam proficiscitur, præsidia a Toletano postulat, paucitatem suorum recenset, opus esse firmioribus præsidiis illum edocet quo bellum posset tamdiu protrahi, ut eius classis commodè instruatur: quæ ut apparebat, multis indigebat rebus necessariis, neque has ita facile comparare poterat, eratq; multo triremium, cæterorumque nauigiorum numero inferior. Nam Turcica classis 168. habebat triremes, & naues onerarias, & mahonas, & caramussalos, quæ omnia nauigia ad 240. accedebant, cum Toletanus neque centum quidem triremes posset instruere. Melitenses interea, dum suppetias expectarent, se strenuè sanè tutabantur, nulla in re, uel animorum suorum nobilitati, uel Italici nominis gloriæ, deficientes: supra omnes uerò Valettanus nullis neque militaribns laboribus fatigabatur, neque ullis terrebatur periculis; id unum grauiter ferebat, quòd tam diu suppetias desideraret, quodque tam segnes essent Christiani principes, ut tam præclaram, tamque opportunam omnes propè uires Turcarum uno tempore labefactandi, & prope euer-

tendi occasionem prætermitterent. Videbat enim iam tum quassatam & afflictam, & propè inermem hostium classem ad extremam partem æstatis futuram. At triremes illæ quæ opem ferre obsessis iussæ fuerant, longe aliter fecerunt, atque fuerant admonitæ, cum Occidentem uersus, at non ad Orientem Solem nauigassent. illud autem ita contigisse dixit nauclerus, quia biremes quasdam ibi conspexisset hostium, æque nonnulla catascopia. Hoc cum falso dixisset, ut suum errorem excusaret nauclerus, tamen præclaram subsidij opportunitatem Melitensibus nihilominus eripuit. id Toletano cæterisque omnibus molestissimum accidit, & Saluago præcipuè, quia uidebant futurum ut hostes arce occupata classem in portu Marsamusetto tutissime haberent, (erat enim arx in maximo periculo, cum ob angustiam loci, tum etiam quia nimis propinqui hostes fuissent castrametati) atque Sancti Michaelis oppidum inde forent percussuri, atque omnium terrestrium subsidiorum spem illis ademissent. cum res Melitensium, quanto in periculo essent constitutæ, Pius Quartus eius nominis Pontifex maximus per nuntios accepisset, iussit copiarum haberi delectum, quæ subsidio mit-

terentur laborantibus Melitēsibus, edixitq;
certam pecuniam in illud bellum erogari
Cambiano, & pulueris tormentarij non
paruam copiam, & omnibus subsidiorum
generibus rem Melitensium adiuuit: ut
exemplo, at non oratione solum, Chri-
stianos principes ad defendendum Chri-
stianum nomen, & ueram ac antiquam re-
ligionem, & omnium decus uno tempore
hortaretur. Nam si illam insulam in de-
ditionem Solymanus compulisset, manife-
stum omnibus periculum breui immine-
bat, cum transitus facillimus inde foret
in Siciliam, qua potitus mox Italicos fi-
nes anniuersariis incursionibus populatus
deniq; uniuersam Italiam breui subegis-
set. missi sunt igitur Pompeio Columna
duce sexcenti pedites Neapolim, quem
multi uiri illustres sine stipendiis, solo glo-
riæ & nominis uirtutis suæ ad posteros trās
mittendi desiderio sunt secuti, cum tam
præclaram tamque iustam belli opportu-
nitatem nacti sibi uiderentur. habebant
forte stationes Neapoli eo tempore An-
dreæ Auriæ tredecim triremes, Populoniæ
principis nouem, erant & tres triremes
Reguli Sabaudiæ, aliæq; tres priuatorum.
eò cum Roma cohortes subsidiariæ acces-
sissent omnes communi consilio decreue-

runt & has, & quæ aliunde opem ferentes laborantibus Melitensium rebus aduentarent, omnino esse traiiciendas, atque in insulam deportandas. Hi igitur naues ingressi felici maris benignitate usi Messanã breui deferuntur, ubi & instruebatur & coniungebatur Christianorum classis. ea dum fiunt à nostris, Turcæ non amittendam præsentis temporis occasionem rati, quia classem nostrorum augescere per exploratores quotidie intelligebant, decernunt tam crebris oppugnationibus, tantoque conatu arcem adoriri, ut omnino illa potirentur, qua capta facile sibi esse crediderant reliqua postea loca ad deditionem cõpellere. nam si illam occupassent, uidebantur hanc etiam commoditatem consecuturi, quod in tutissimo loco classis stationes esset habitura in portu Marsamusetto, cum neque maris iniuria, neq; nostrorum tormenta ullo modo illam uexare possent. id autem non solum ad præsentis belli opportunitatem conferre putabatur, ut cognitum est è transfugis, sed etiam non mediocre commodum ad rerum maiorum conatus: quare ibi etiam decreuerant esse in hybernis. Conferebat illud non mediocriter etiam ad infestandum oppidum Sancti Michaelis, ad impedienda subsidia no-

strorum, ne terrestri itinere accederent; ad impediendum ingressum denique & egres-
sum è maiori portu. His, aliisque com-
moditatibus compluribus consideratis,
quas cum maxima nostrorum iactura sibi
consecuturi ex illa uictoria uidebantur, ita
incredibili pugnandi desiderio; & quasi
furore incensi sunt, ut quanta ui tormen-
torum, quantaq; diligentia nullo temporis
spatio propè intermisso mœnia concute-
rent, uix credi possit. Illud satis constat;
triduum assiduis propè ictibus mœnia pe-
ne fuisse comminuta. Cessauit aliquantu-
lum die quarto uis tormentorum, quo die
leue prælium initur. cum recentes Dragu-
ti Turcæ mira quadam animi magnitudi-
ne, uel temeritate potius elati, sibi fero-
ciores esse cæteris uiderentur, ac frequen-
tes ad eam partem; ubi est Marsascala se
contulissent. eum cùm nostri illorum arro-
gantiam uellent reprimere, ita strenue pu-
gnarunt, ut multis trucidatis maiore cele-
ritate recedere coegerint, quàm accesse-
rant. Desiderati sunt è nostris septem aut
octo ad summum. At sequenti nocte se-
cundis nuper initis uigiliis ad arma con-
clamatur in arce: nam hostes summum ui-
rium suarum conatum experturi pluribus
in locis scalas admoturi repente arcem ad

eunt, cum alij super ruinas quassatorum murorum incedere niterentur. Certatum est acriter utrinque, & igne missili, & omni genere telorum: at tanta animi fortitudine nostri restiterunt, ut non modo illorum temeritatem in præsenti comminuerint, sed etiam in posterum, ne scalas tam facile admouerent, retuderint. Ad extremum enim cum pugnatum fuisset circiter tres horas insigni clade accepta Turcæ per ruinas præcipites extrorsus deturbati sunt. sequenti deinde die Monserratus Commendator, cohortibus arcis gubernator suffectus est, quia Brolias uir sanè præclarus propter assiduos labores tum animi tū corporis in morbum inciderat: nam neq; dormire, neque unquam quiescere inter tantos, & tam crebros hostium tumultus cuiquam tutò licebat; Sed Imperatori, & cui summa rei commissa est, quàm minimum. Hic sæpius Valettano per litteras significauit locum egregie esse munitum, atq; uix ullo pacto fieri posse ut caperetur ab hostibus. eius oratione & ingenio tantum constantiæ, & audaciæ auctum est equitibus, & militibus arcem illam defendentibus, ut supra humanas uires feroces esse in omnibus certaminibus uiderentur. Hostes ea clade nuper accepta minime perculsi cum

priſtinos conatus irritos fuiſſe grauiter ferrent, etiam ualidius murum bellicis tormentis concutiunt. id cum per dies ſex aſſiduè feciſſent, nullo propè ſpatio temporis interiecto cum omnibus copiis arcem, quam undique obſidebant, inuadunt. Sed cum timerent ne ut in primis oppugnationibus per ruinas murorum darentur præcipites, pontem quendam ex antemnis triremium in decem cubitorum latitudinem huc deferendum curarunt, quatuor ſclopettariorum millia apud foſſas collocarunt, omnemq́; claſſem ad deſcenſum Sancti Georgij adduxerunt, atque, quod ridiculum fuit, omnia nauigia extraxerunt è Marſaſirocco tanquam nullo impedimento mox in Marſamuſettum ducturi. ita uero ſecum ratiocinabantur; conquaſſatos iam eſſe muros arcis, in quam ad tredecim millia globorum ferreorum contorta breui ſpatio fuiſſent; exiguum eſſe loci ambitum, quo magis collectæ futuræ erant inuadentium uires; omnia nauigia poſſe pugnantes infeſtare, magnam eſſe Turcarum aduerſus paucos multitudinem, quare neceſſe eſſe arcis defenſores, uel ferro, uel labore diuturno omnino uinci. Sed quam uaria ſunt conſiliorum, tam uaria ſunt euentuum ac multo etiam plura defenſio-

num genera; quippe cum pericula & labores & difficultates homines ingeniosos faciant, quibus haud ullus est ad informandos ad prudentiam animos peritior uiuendi magister. Quare cum omnia difficultatum genera, quæ obsessos circumuenirent, recte secum perpendissent, fuit quanta in iis esset uirtus, & quantopere diuina manu protegerentur, considerandum. Verum, quia cæcutimus ad ea, quæ nimis cupimus, longe diuersos habent euentus sæpe nostra consilia. His consiliis permoti Turcæ tanto impetu nostros inuadunt, ut cum & tormentorum ictibus aperte infestarentur, & tanto hostium numero undiq; circumuenirentur, diu pugnæ euentus anceps fuerit: at nostris repente diuinitus tantus laudis ardor, tantumq; ostentandæ uirtutis desiderium coortum est, ut non amplius pares se fore hostibus sperarent, sed gloriosam etiam uictoriam ex illa pugna reportaturos pro comperto haberent. Baraganus itaque spectatæ uirtutis Nauariensis Melitensis militiæ Eques stricto longioris capuli ingenti gladio, quo ambabus manibus utebatur, tanta fortitudine in hostes, qui pontem conscenderant, irrumpit, ut acrius circa illum, quàm alibi fuerit certamen, hostesque ipsos &

Baraganus alter Cocles in turcas

timore

timore & admiratione uirtutis eodem tem pore perculerit. Verum cum omnis propè conatus hostium eò conuersus fuisset, multis è nostris illum postea adiuuantibus magnam impressionem in hostes fecerunt. Quare, cum illos propè in fugam Baragani uirtus uertisset, his adiuuantibus multi ceciderunt ex hostibus. At cum recentiora Turcarum auxilia mortuis & fessis prioribus pugnantibus submitti Valettanus animaduertisset, ueritus ne nostri labore potius diuturno, quàm hostium ui uincerentur, laborantibus arcis defensoribus recentiores milites trecentos subsidio misit, qui & pontem illum subiectis cadis tormentarij pulueris combusserunt, & ignis missilibus inflammarunt, quare nemo postea ascẽdere poterat; & cum pons ipse cecidisset plures octingentis Turcis sunt oppressi, atque sexcenti uulnerati. in nostrorum potestatem uenerunt duo uexilla hostium, quæ fuerant arci affixa, alterum Mostaphæ, alterum Draguti. ascenderunt eodem tem pore Turcæ ad triginta ad altioris ualli acu men Lilybæum uersus, qui cum a præsidiarijs militibus sancti Angeli uisi fuissent tormenti bellici minister monetur, ut eos deijceret: is uero septem è nostris illo globo ferreo interemit. Sed cum uellet id

propter errorem contigisse demonstrare, ac damnum restaurare nostrorum, maius quoddam tormentum diligentius direxit; atque eos globus ferreus sublimes in aera portauit. nam illo ictu quatuor Rays, & ad duodecim ex præstantioribus exercitus Turcarum fuerunt crudeliter dilaniati. Dum hæc geruntur, magnus hostium numerus iam militares ac castrenses fossas ad frontem arcis, quæ oppidum Sancti Angeli spectat, duxerunt; sed nostri missilis ignis fictilia iaculantes ab instituto opere illos deturbarunt. Turcæ omni spe potiundæ arcis frustrati turpiter in castra reuertuntur, ac naues eò ægre trahunt, unde deduxerant. in ea pugna ad duo hostium millia sunt desiderata, & eorum sanè præstantiorum: alij tamen dixerunt copiarum præfectum numerum suorum recognouisse, atque cognouisse in eo prælio cecidisse quatuor suorum millia: è nostris centum cæsi, & totidem sunt uulnerati. eo tempore cum triremes nonnullæ relictæ essent ad portum Marsamusettum, & ad descensum Sancti Georgij, neque portus esset, uelut antea, interclusus, iussit Valettanus nauiculam exploratoriam ad Marsascalam asportari, ut Toletanus de rebus omnibus certior fieret, atque ad summum Pontificem literas

dedit, quibus pro parta uictoria gratulabatur; quòd a diuina bonitate obsessi tam præclarè fuissent defensi. Binarum autem literarum hic adscripsimus exempla. Et ad Pont. quidem, hæ mittuntur.

Beatissime Pater.

EST ita periculo propinquum ne ueniant 'ij in potestatem hostium, quibus do literas, ut mihi rarius scribere omnino necesse sit. Verumtamen id Sanctitati uestræ significandum fuit, quòd optimus Deus suum hunc religionis ordinem in Melitæ oppugnationibus tuetur, quod in arce Sancti Elmi defendenda præcipuè apparet. nam cum intra uiginti dierum spatium arx illa tredecim millia ictuum globorum ferreorum sustinuerit, facile apparuit quanti sit aduersus hostes Sanctum hoc crucis insigne. Iidem cum sub crepusculum arcem acerrimè inuasissent, atque quater recentiores pugnatores renouassent, quod prælium ad quinque horas perdurauit, tanta cum suorum clade repulsi sunt, ut plures sexcentis fuerint desiderati, uelut ex captiuis perceptum est, uulnerati multò etiã plures. Illud opus fuit sanè non humanarum uirium: sed diuinæ potentiæ, quæ

nobis hanc tam insignem uictoriam comparauit, ut demonstraret quanti nostram religionem faceret, atque ut hoc exemplo Christiani principes alacriores fierent mittendis auxilijs, quod Sanctitatem uestram præcipuè pro sua singulari benignitate facturam esse non diffidimus. Nos interim pro uiribus hostes à mœnibus repellere & propugnacula defendere diuino adiuuante auxilio non cessabimus, uitam etiam ipsam pro Christiana religione, si res ita tulerit, effundentes. Atque hac una spe in tantis molestiis confirmamur, quod Sanctitatem uestram procuraturam certò scimus, non solum ut hic religionis ordo, sed etiam uniuersa regio Christiani nominis, ab his communibus omnium bonorum, omnisque tranquillitatis hostibus, sit libera. Quod ut fiat Deum optimum suppliciter rogamus, & ut Sanctitati uestræ ad hoc tantum negotium accommodatæ uires suppeditentur. Melita. XII. Kl. Quint. M D LXV.

Ad Toletanum literæ.

Illustrißime, & excellentißime Princeps.

POSTEA quam Saluagum nostrum cum literis misimus, binas ad amplit.

tuam dedi, atque cum iter per ſacrum Iunonis habuerit, utinam tutò redditæ ſint. Deinde cum nauiculam exploratoriam expediuiſſemus, tres noctes exeundi opportunitatem obſeruauit: quæ cum uix ſeptima nocte exiuiſſet, inſequentibus hoſtibus coacta eſt ad terram appellere, atq; homines abiectis in mare literis uix incolumes euaſerunt. Nunc quia claſſis hoſtium exiuit è Marſaſirocco, plurimi referre arbitratus ut id ibi notum ſit, quoniam portus non ita clauditur, ſtatui procurare ut cataſcopium ad Marſaſcalam feratur, quod non amplius ita impediretur, cum claſſis ſtationes habeat in altero latere inſulæ. Claſſis igitur hoſtium, quod plurimi referre ut ſciatur cenſeo, ad XVII. Cal. Quintilis nobis proſpectantibus è portu cum omnibus nauibus onerariis, & Mahonis tranſfretauit, quod cum ob aduentantis noctis obſcuritatem intueri non poſſemus, intelleximus tamen per captiuos illas quaſſatas & penè inermes triremes ægrè remulco attractas fuiſſe. Habent ſtationes naues ſupra Marſamuſettum, atque maior pars triremium ad deſcenſum Sancti Georgij. Aquæ penuria, & metus Chriſtianorum claſſis, ut intelligo, eò illos compulit, quam ſciunt eſſe Meſſanæ 150. nauigiorum actua

riorum nauium, scilicet & triremium. idcirco minime se ad Sancti Pauli descensum receperunt, sed quanto magis possunt terrestribus copiis uicinæ stationes habent triremes. Nemo conspicitur in ea parte Marsasirocci, ubi castrametati fuerunt, primaque tabernacula, quæ erexerant, & uillarum ædificia ferro ignique uastarunt. Nunc apud arcem Sancti Elmi castrametati sunt, quam Deus apertissime tuetur, cum nostri quatuor horas assiduum hostium prælium, quod totis aciebus intulerunt, fortissime sustinerint, quod diuersis in partibus eius arcis uno tempore gestum est: & id præcipuè cum Orientem uersus, portumque Marsamusetti pontem quendam supra muros iecerint, circa quem acerrime quater renouatis auxiliis ab hostibus pugnatum est. Deiecti quidem ad extremum sunt hostes præcipites cum magna suorum clade, at non tamen sine aliqua nostrorum iactura, cum ad quinquaginta ceciderint: inter quos fuit Medranus, non sine magna animi mei molestia. Vulnerati sunt ad sexaginta. Hac uictoria ita confirmati sunt nostrorum animi, ut facile in spem uenerim quod arx illa, & omnia insulæ propugnacula, se usque ad aduentum Ampl. tuæ cum uniuersa classe, tueri pos-

ſint. illud autem me in hanc opinionem adduxit, quòd repreſſa eſt hoſtium audacia, quia multo tardiores facti ſunt cõcutiendis muris; cum neque ſit, neque eſſe poſſit maior diligentia, cum uel tredecim millia ictuum intra octo dierum ſpatium numerata ſint. Si mihi ſaltem ſupplementum, ut credideram, per noſtras duas triremes acceſſiſſet, nunquam me arcem illam amiſſurum eſſe putauerim; cum illa ſpe fretus quidquid habui clarorum uirorum, ac rerum penè amiſerim: omneſq; decreuimus ibidem mori, ſi ita oportuerit, pro dignitate & exiſtimatione Chriſtiani nominis: at quia benignitati tuæ confidimus, ſperamus fore ut ſubſidiis adiuuemur. Omnibus autem manifeſtum eſt quanto in periculo ſimus conſtituti, ſi ſupplementa diutius differantur; quippe cum non aſpernanda ſit etiam oblata commoditas, quòd hoſtes è Marſaſirocco diſceſſerint; nam facile ſubſidia deſcenſiones facere poſſunt ad Petram nigram. Te unum poſt Deum ipſum habemus, in quem oculos conuertamus, in te uno ſpes omnis noſtra collocata eſt, in manu tua noſtrũ omnium ſita eſt ſalus, quare tibi perpetuam à Deo precantes felicitatem, te pro ſalute noſtra ſuppliciter rogamus. Melita XV. Cal. Quint. MDLXV.

HIS litteris certior factus Toletanus quanto in periculo esset arx Sancti Elmi ob ictuum tormentorum bellicorum frequentiam, & crebras oppugnationes, easque horrificas, quibus arcem ipsam adoriebantur hostes; cumque animaduertisset quanti ponderis esset iactura eius loci futura postea illi insulæ, cum auxilium tota classe non ita cito se ferre posse intelligeret, quòd neque Hispanæ, neque Genuenses triremes adhuc accesserant: decreuit quatuor triremes cum præfecto Ioanne Cardoneo emittere, quæ cohortes ferrent subsidiarias, missus est cum his & Robles Magister exercitus, ut appellatur, cum ducentis Hispanis, in rebus bellicis sanè exercitatissimis, unà uecti sunt equites Melitensis militiæ, qui tunc erant Messanæ, ad octoginta, inter quos fuerunt Commendator Parisottus, Vincentius Caraffa, Maldonatus, & Boninsegna, Hispani. Aderant enim complures è uariis nationibus, qui & si tardè propter maris tempestatem, ut explicabitur postea appulerunt, tamen plurimum ad eius insulæ salutem contulerunt. hi si ante arcis expugnationem in insulam applicuissent, arx fortasse non uenisset in potestatem hostium: nam pridie idus Iunij triremes quatuor Messanam relique-

runt, Sed ut ad Turcas redeamus, illi parui suorum iacturam facientes, neque tantam cladem curantes, quantam tot præliis acceperant, cum etiam se meliore fortuna usos putarent, decernunt denuo fortunam eius belli experiri, & maioribus uiribus arcem, maioribusque conatibus rursus adoriri. tum nullo tempore intermisso globis ferreis tormentorum frequentibus arcem diuerberare, murorum siquid reliquum esset prosternere, propugnacula lacerare, cuncta comminuere, & in pluerem uertere. Deinde tantis uiribus tantoque conatu locum aggredi, ut nostri pene deterriti fuerint, & in fugam uersi: quod etiam profecto fecissent, nisi sibi ante proposuissent, gloriosè & fortiter sibi omnibus esse moriendum. dimicatur igitur ad quinque horas acri prælio, desiderati è nostris ducenti, ex hostibus magnus numerus. Dragutus eodem die uulnere capto in caput ad naues deportatur, ex quo uulnere post biduum diem suũ obiit, eius corpus à duabus triremibus Teuthraniam delatum. cum hostes ab illa oppugnatione se recepissent, nunquam sequenti nocte ab armis cessatum est, sed creberrimis tormentorum globis nostros infra muros recedere cogebant, ita ut uix impedi-

mento esse possent Turcis quo minus scalas pluribus in partibus muris ad mouerent. Nam tametsi nostri asiduis laboribus & præter consuetudinem erant defessi, tamen egregie cum admirabili quadam animorũ magnitudine eos repellebant. At Bassæ, & primores exercitus hostium incredibili propè ira exarserunt, quia tanta ui nostrorum, tantaque semper cum suorum clade recedere cogebantur, quare unuersam classem breui in unum cogunt; illam circa arcem collocant, decernunt totius exercitus fortunam, & omnium copiarum uires uno tempore experiri, arcem terra mariq́ue oppugnare, semper noua subsidia fessis mittere, atque his sæpius renouatis non prius ab incæpto desistere, quàm uel totum exercitum amitterent, uel arce denique potirentur. Deinde omne illorum studium ad pontes & scalas faciendas ad futuram oppugnationem conuersum est; & ad omnia, quæ forent illi negotio necessaria, comparanda. Cum eos apparatus uidisset Valettanus, ueritus ne arx illa diutius defendi non posset, biduo ante illam oppugnationem primores suorum ad concionem conuocauit, quibus ita locutus est. Quanto in periculo arx sancti Elmi constituta sit ob frequentes

hoſtium oppugnationes commilitones, nemini ueſtrum obſcurum eſſe cenſeo: cum ita muri undique ſint comminuti ut aperto Marte pugnare neceſſe ſit; neque amplius noſtri murorum beneficio aduerſus tam crebros tormentorum hoſtilium ictus protegantur. his accedit anguſtia loci, quòd paucis multorum impetus uno tempore ſuſtinere neceſſe ſit; neque poſſunt propter hoſtium frequentiam, quibus undique cinguntur, recentibus ſubſidiis adiuuari. Ego ſane magis conferre ſaluti exiſtimationique noſtræ crediderim, quæ tutò defendi non poſſunt, hoſtibus relinquere, quàm obſtinatè defendendo turpiter cum tanta & uirorum bonorũ cæde, & rerum iactura, uinci: quippe cum illa quæ inutilia ſunt nobis, neque hoſtibus quidem magnum ſint adiumentum allatura. Idcirco, ſi uobis ita uidetur, locum iudico oportere hoſtibus relinquere, clauos tormentis infigere, aquas læthiferas efficere. id enim præſtiterit, quàm tot uiros fortes, qui locum defendunt, apertiſsimis periculis, & certæ propè hoſtium poteſtati aut cædi exponere. Atqui cum hoſtes ſe ad acerrimam oppugnationem accingant, nobis breui conſilium utile capiendum eſt, uel relinquendæ arcis, uel rebus omnibus

necessariis muniendæ. His diligenter considerati nihil decernitur in præsenti, nisi ut tres Melitensis militiæ Equites, commendator Medinæ Hispanus scilicet, Roccias Gallus, Constantinus Castriotus Italus sequenti nocte, arcem diligentius intuentur, certioresque faciant milites arcis præsidiarios, quid in concione propositum fuisset. Iussæ sunt præterea nauiculæ ad illam noctem parari, ut si forte ita uideatur, posśint citiśsime ex arce milites in burgum traiici. at eò transfretantes equites magnum periculum inuasit, cum hostes multos sclopettos in illos displosissent. cum è nauicula egreśsi essent ob uicinitatem hostium, qui omnia iam poterant late intueri, prostratos ferè humi incedere necesse fuit, ubi tres illi arcem diligenter considerassent, quid in concione propositum fuerit, arcis præsidia cōmonefaciunt: quibus responsum est, locum ob angustiam quidem esse periculosum, si tam pertinaces præcipuè haberent hostes; qui tam frequenter, tantoque cum impetu locum aggrederentur: uerum tamen, quoniam Deo ita propitio locum hactenus defendissent, quem ipsi defendendum petiuerant, decreuisse pro uiribus & in posterum fortiśsime tutari; cum nullam unquam aptio

rem opportunitatem essent assecuturi uirtutis suæ in omnium hominum conspectu demonstrandæ. hortarentur igitur Valettanum ut læto esset animo, atque pro certo haberet illos acerrime pugnaturos, & nulla in re uel Italicæ gloriæ, uel suo ipsorum honori, uel propriæ saluti defuturos: se scire in acie gladiorum hæc omnia sita esse, omnemq; fortunam non in clementia hostium, sed in animi magnitudine & firmitate corporis & in ferro sitam esse; neque hostes ullam lætitiam, nisi quæ multo suorum sanguine sit perfusa, esse capturos. hoc accepto responso, cognitaque illorum militum uoluntate, tres illi equites ad Valettanum redeunt; responsum fortitudinis & constantiæ plenum referunt, quod cum summa omnium lætitia & admiratione auditum est. Deinde uero, quia fossæ plurimum commodi nostris afferent, posse locum etiam defendi narrauit Castriottus, atque id munus se suscepturum esse profitebatur. Gallus contra fieri non posse omnino censebat ut locus amplius defenderetur; quippe cum propugnacula, & defensionum loci omnes sint solo æquati, cum tot millibus hostium præsertim, & tam acrium circundaretur arx illa; neque esse dignitatis Melitensium

ſibi uideri, neque præſenti militiæ conferre tot præclaros & tam fortes uiros tam aperto periculo exponere, & tanquam crudeliſsimis hoſtibus trucidandos obiicere: cognoſcendas eſse uires hoſtium, aſsiduitatemque certandi: non poſse paucos multis diutius reſiſtere: poſse hoſtibus ſubſidia recentia à ſuis mitti cum laborauerint, at noſtris intercluſam eſse ſubſidiorum uiam, in aperto loco omnibus tormentorum ictibus expoſitos oportere noſtros dimicare, quare neceſse eſse uel ferro, uel labore denique ab hoſtibus uinci. Conſulendum eſse omnino illorum militum ſaluti, atque ad meliorum locorum defenſionem illos eſse reſeruandos, cum natura loci non amplius illos poſset defendere. Contra Hiſpanus foſsas caſtrenſes ualde eſse utiles memorauit, animos præſidiariorum militum conſtantiſsimos eſse & pugnandi cupidos, quare locum non ſibi uideri tam cito deſerendum. Sed quia pauciores ſunt qui recte in rebus ſingulis iudicare cognouerint, & deteriora conſilia plerunque ſequimur, idcirco cum hæc memorata fuiſsent in concione, decernitur denique locum eſse nunc etiam per aliquot dies defendendũ: quippe cum non ſit eius ordinis conſuetudo loca munita tam facile relinquere, ſed ſin-

gulari conſtantia & animi magnitndine ſuperborum hoſtium temeritatem reprimere. Exiſtimant quidam ſi relictus fuiſſet locus eo tempore, id fieri non potuiſſe ſine ſumma eius ordinis infamia, atque hoſtes ea re nimis elatos & obſeſsis intolerabiles futuros. Ego contra ſentio, nihil magis formidabile eſſe cuiquam, quam ſapientiam & prudentis hoſtis conſilium: quod ſitum eſt non ſolum in utilium delectu, ſed etiam in iis relinquendis, quæ non modo aliquod damnum, ſed etiam nullum commodum ſint allatura. at contra nihil magis hoſtium animos extollere ad ſpem rerum omnium potiendarũ, quàm ſi uideant quod loca inutilia, & quæ nullo pacto defendi poſsint, tamen obſtinate & imprudenter defendantur. nã ſicuti mendacibus, neque illa quidem, quæ uera ſunt, creduntur.; ita loca omnia expugnabilia putantur, quæ ab imprudentibus hoſtibus defenduntur. uerum ut ad hoſtes redeamus; illi tanta diligentia, quod decreuerant, pararunt; tantaque celeritas acceſſit rebus omnibus, ut breui omnia nauigia circa arcem ſancti Elmi cũ omni exercitu coacta ſint. cæptum eſt igitur media nocte ubique arx terra marique inuadi, ſcalæ undique, undique pontes admouebantur,

Inuaſio S. Elmi.

Canonibus 32, diuerberabat

undique bellica inſtrumenta reboabant, nam triginta & duo canones exiguam illam arcem diuerberabant, quæ ſola res poterat & locum, & defenſores in puluerem comminuere. noſtri tamen neque tam acri murorum pulſatione, neque tot hoſtium millibus deterriti, fortiſsimè reſiſtebant, atque cum optimam illam opportunitatem eſſent rati ſe ipſos pro defenſione religionis ſacrificandi, tam ſtrenuè pugnarunt, ut non ſolum clariſsimum uirtutis ſuæ ſpecimen dederint, ſed etiam demonſtrauerint ſummam in iis eſſe fortitudinem, qui omni uitæ ſpe abiecta tamen ne turpiter ac belluarum more morerentur, pro gloria, & perpetua uirtutis ſuæ memoria decertarent. Hinc inde cædes igitur oriebantur frequentes, cum hi aſcendere, illi detrudere niterentur: & iam à media nocte certatum erat ad tertiam diei horam, cum hoſtes nulla re adhuc erant ſuperiores. Sed tanta uis erat tormentorum arcem undique uerberantium, ut mœnia ad ſcopulum uſque, ſuper quo fundamenta locata erant, euerſa & raſa fuerint. ceciderunt è noſtris plures quadringentis; atque ferreo globo canonis laniati ſunt uiri illuſtres præ cæteris Monſerratus, & Garas Euboicus. Neque tamen tot cædes,

des, quæ animos cuiuſque facile conſternare poſſent, noſtrorum animos deterruerunt, ſed neſcio quo pacto ferociores etiam efficiebantur, nulliſque cedebant difficultatibus. ita enim repente illos inuaſit gloriæ ſtimulus, quæ nuſquam eſt, niſi in arduis & difficillimis rebus conſtituta; ut uix credi poſsit quanta uirtute, quamque intrepidis animis arrepta ui hoſtium ſigna, quæ defixa iam fuerant laniauerint, centurioneſque & ſigniferos, & multos cohortium præfectos trucidauerint. Verumtamen cum iam ſuccreſceret meridies, & ſol non mediocriter incaluiſſet, noſtri cædendis tot hoſtibus feſsi, diuturnaque pugna fatigati, cum ijdem cum ſemper recentibus hoſtium copiis conflictaſſent, (nam ſemper noua ſubſidia illis ſubmittebantur) uincuntur denique: ſed tanta cum hoſtium iactura, ut nemo ceciderit, non totus ferè Turcarum ſanguine perfuſus. nam tametſi mille & trecenti è noſtris in ea pugna ſunt deſiderati, inter quos Equites 130. tamen cum omnibus ſtatutum ſit ſemel mori, id non leue ſolatium eſſe debet, quòd uiri boni præclarum uirtutis ſuæ argumentum ediderunt, & perpetuam eximiæ fortitudinis memoriam tranſmiſerunt ad poſteros. ea clade

Valettani consolatio

tam insigni accepta Valettanus summum dolorem, quem è iactura tot insignium uirorum ceperat, dissimilauit, ne metu suorum animos consternaret; omnesque læto animo esse hortatur, partim cæsorum numerum extenuando; partim loci imbecillitatem & angustiam accusando, partim diuino consilio propter aliqua peccata illud accidisse criminando. atque nihil nouum fuisse dicebat, cum res huiusmodi in bellis diuturnis nonnunquam contingere soleant. affirmabat multo infirmiores esse factas hostium uires tot uiris insignibus deploratis, tantamque stragem Turcas cepisse, ut potius uicti fuisse, quàm uicisse Melitenses iure uideri possent. atque, ut paucis complectar, nulla suorum iactura, nullaque rerum difficultate Valettanus ab ea spè uictoriæ deiici poterat, quam prius in animo conceperat, quam non in humanis uiribus, neque in fortitudine militum, neque in rerum bellicarum apparatibus, sed in diuina bonitate sitam esse putauerat: quæ quidem spes non, nisi in uirum bonum, & iustum, & temperantem ferè cadere solet. atqui cum res ita successisset has literas ad Mesquietam urbanis cohortibus Melitæ præfectum scripsit, quo Toletanum, omnesque Meli-

tensis militiæ equites, ac centuriones qui erant Messanæ certiores faceret de fortuna arcis sancti Elmi. ita uerò se habent literæ.

Religiose, & tanquam frater carißime.

NVPER infelix arcis Sancti Elmi iactura grauissima nobis accidit, quæ & si animum nostrum, ut debuit, dolore singulari affecit; tamen ut in mentem uenit hæc omnia de manu domini proficisci, æquo animo perferre conati sumus. Speramus enim fore ut diuina clementia nos protegat in reliquis certaminibus, quæ etiam diu defendit. nam Sancti Elmi arx eo iam erat redacta, ut humanis uiribus non amplius defendi posset, cum nostri tot, tamq; acres hostium oppugnationes fortiter sustinuissent, nullò nostrorum adiuti subsidio, quòd & maxime mittere debebant, & facile in tanto temporis spatio, posuissent. sed pro rebus omnibus Deo gratias agere oportet, à quo solo, ut hactenus beneficia accepimus, ita in posterum obtinebimus. neque humanis uiribus confidere opus est, nisi quæ diuina ope excitantur: quando neque literæ nostræ, neque diligentia, neque admonitiones, ne-

que mandata uel illos excitare potuerunt qui nobis parere debebant. non patitur an gustiá temporis ut infortunii, calamitatisque nostræ magnitudinem Toletano explicemus, tu facile nostro nomine, ad illum perscribere poteris, omnesque amicos nostros certiores facere, ꝙ si fecissent, quæ per literas nostras monebantur, & si uel parua auxilia misissent, fortasse arcem illam non amisissemus. atque, quod etiam magis esset Italiæ finibus calamitosum, uereor ne, nisi Toletanus decreuerit cito ab hac obsidione nos soluere, non opportunus postea accedat: idque præsertim, si ante obsideamur, quàm parua illa militum auxilia nobis accesserint, quæ tanquam in somnis apparuerunt. Non diffidimus sanè domini Dei nostri bonitati, quem nobis & auxilia breui missurum, & optimam Toletani mentem, omniumque Chrstianorum salutis cupidam cum summa felicitate incitaturum speramus, ut ad nos liberandos ueniat, cùm totius uis negotij in celeritate collocata sit. Hostes cum totam classem in portu Marsamusetto collocarint expurgandis locis intenti sunt, quæ tormentis infestabantur, ut nos etiam pro uiribus infestent. continuo lectis his literis mittito ad nos Sanctæ Catherinæ, Belcalcaræ, Bel

mesti, & Zorici centuriones cum suis cohortibus, ut eorum militum opera uti possimus: quoniam sine illis maxima sumus in rerum omnium perturbatione. Imperamus igitur illis per has literas, ut statim ad nos iter arripiant, quorum auxilia maxime sunt nobis necessaria. Suppliciter diuinam clementiam rogamus, ut aliquem bonum nuntium ad nos mittatis, uosque & protegat Deus & fortunet. è Burgo VIII. Cal. Quint.

ETSI magnum est periculum ne literæ ueniant in manus hostium, tamen illas noluimus secretioribus notis conscribere, ut easdem ad nostros mittere posses, quoniam non mediocriter eius, qui illas affert, diligentiæ confidimus. Verum ut ad belluas illas crudelissimas, omnisque humanitatis & misericordiæ expertes reuertamus, singulare quoddam odij & crudelitatis genus in eos equites exercuerunt, quos semiuiuos adhuc in arce inuenerunt; ut omnibus pateat quantopere dignum est ut prorsus deleatur Turcicum illud nomen, nō solum sempiternum ueræ religionis aduersarium, sed etiam omnis benignitatis & clementiæ. Arce igitur potiti, quotquot uiuos adhuc inuenerunt, primum pectus singulis ferro aperuerunt, & cor ui euulse-

runt; at poſtea caput amputantes illos nudos apertis pectoribus, & amputatis capitibus ad triginta ſpectandos noſtris, unde facile proſpici poſſent, expoſuerunt. Hos deinde Moſtapha purpureis ſuperindumentis cum candidis crucibus indutos in mare deijci iubet, ad obſeſſorum ignominiam. Sed quoniam mare aliquantulum ſequenti die fluctuauit, illorum cadauera in portum uentis delata fuerunt, quæ cognita à noſtris ſepulturæ ſunt mandata. tanta uero animi acerbitate incenſus eſt in illos Valettanus, ut neminem è Turcis captiuum fieri in poſterum iuſſerit, ſed omnes tanquam pecudes trucidari, omneſque qui captiui fuerant ad id uſque tempus, cæduntur: quorum capita extra mœnia, ubi caſtrametati erant hoſtes, deiecta fuerunt. eodem die ſcripſit Valettanus ad præfectum urbis & equitatus magiſtrum, ut ubi captiui Turcæ quæ de hoſtibus nuntiarent, auditi fuiſſent, occiderentur. Sequenti deinde die, Moſtapha Chiaurem ad Valettanum miſit, eſt autem Chiaur, curſor, & mandata ferens principis appellatus apud Turcas, qui percunctaretur à Valettano num aliquam conditionem eſſet accepturus. acceſſit & ſenex quidam Hiſpanus, qui captiuus erat in caſtris, cui libertas

promiſſa eſt ſi nuntium ipſum ad Burgum uſque comitaretur. Hi cum perueniſſent ad mœnia, Chiaur foris permanſit, at Hiſpanus quod iuſſus fuerat, Valettano ſignificauit, & an aliquam deditionis conditionem eſſet accepturus, percunctatur. Hic audito pactionis nomine tanta ira exarſit, ut niſi Chriſtianus & ſenex fuiſſet nuntius, ſtatim cæſus eſſet. Detulit tamen illi optionem cum ira aliquantulum deferbuiſſet, num ſecum in urbe eſſe mallet, an in caſtra reuerti. quòd ſi mallet caſtra repetere, à ſe quam celerrime diſcederet, ac nuntiaret Chiauri, quòd niſi cito receſſiſſet à mœnibus, ambo tormentorum globis laniati cecidiſſent. Hi reuertunt in caſtra; omnia diligenter Baſſæ, quæ audierat Hiſpanus, aperit, quo uultu excepti ſint, & quibus minis recedere iuſſi; & quòd niſi citiſſime receſſiſſent tormentorum globis fuiſſent cæſi, quòd uix incolumes in caſtra ſunt reuerſi. His auditis tanta indignatione inflammatus eſt Baſſæ animus, ut rabidus prope factus palam profiteretur ſe nullum crudelitatis genus non in Chriſtianos uelle exercere. Hoc cum ſenſiſſet unus è Spacchibus, Philippus Laſcaris nomine, quæ nobiliſſima fuit in Græcia familia; (hic enim puer adhuc cum fuiſſet Chriſtianorum ca-

ptiuus, quo tempore Christiani potiti sunt Patris, & perhumaniter ab illis tractatus, non mediocri beneuolentia Christianos prosequebatur) cum se plurimum prodesse posse Christianis intelligeret obsessis, quod esset à consiliis Bassæ, omniaque consilia hostium cognosceret, decreuit secum in animo cum terra transfugere nullo pacto posset, maritimo itinere ad oppidum Sancti Michaelis euadere. id sæpius cum expertus esset frustra, tandem incolumis euasit: at non sine periculo, quia & sclopetti displosi, & sagittæ missæ complures in illum fuerunt. Hic docuit Valettanum non solum quid decreuissent hostes in posterum, sed etiam quæ mox essent facturi obsessi in acutiore & eminentiore parte oppidi ad repellendos quosdam hostium conatus. Idem cum utilia consilia nostris aperuisset, inuadentes etiam hostes fortissime cum nostris pugnando repulit. Post solutam obsidionem Romam contendit, & à summo Pontifice perbenigne acceptus dignam mercedem suæ beneficentiæ reportauit: quippe qui non solum de Melitensi ordine equitum, sed de uniuersis Christianis esset benemeritus. tum ad Philippum Hisp. Regem contendit, ut illi utiliter consilia Turcarum Imperatoris aperiret. Verum

ut ad Mesquietam redeamus, lectis Valettani literis, iussit actuariolum instrui, quod ingressus Coronellus Melitensis militiæ eques in Siciliam quàm citissime consolaret, & ad eos literas dedit cum his, qui in Sicilia morabantur;

Clarissimi Commendat. & equites ordinis Sancti Ioannis.

POST diem trigesimum quartum, ex quo Turcica classis omni maiorum nostrorum memoria numerosior, magisque instructa ad insulam Melitam appulit, arcem Sancti Elmi decem hominum millibus obsidens cinxit, & triginta ac duobus muralibus tormentis ita concussit, ut neque uis mœniorum, neque reparationes interius, quæ fierent a nostris summa diligentia, protegerent. fossæ impletæ sunt eius arcis, & pontes ex antemnis facti, super quos iactos supra ruinas sine ulla molestia pertransirent, Verumtamen cùm bis hostes totis cohortibus arcem fuissent adorti, cum nostri multa leuiora prælia excitassent, ita se intrepidè ac gloriosè in omnibus certaminibus defenderunt, ut hostes cum multa suorum cæde semper repulsi fuerint, signa erepta, duces obtruncati, atq;

ipſe etiam Dragutus cecidit. Sed quam uis animus non deeſt humanis uiribus aliquando, ſolet corporis firmitudo animo aliquando deeſſe. Nono Cal. Quint. ante diluculum hora tertia hoſtes arcem Sancti Elmi totis uiribus terra, mariq́ue inuaſerunt, omnem claſſem è Marſaſirocco circa arcem collocarunt, ut oppugnatio eſſet potentior; qui conatus & pugna ad meridiem uſque perdurauit. Cum noſtri, qui arcem defendebant iam diuturno certamine, & multa cæde hoſtium, & calore ſolis & armorũ defeſſi eſſent, cum nulla ſubſidia poſſent accipere, tot è partibus in arcem irruentes hoſtes non amplius ſuſtinere potuerunt, quare omnes crudeliſſime trucidati ſunt. eo ipſo tempore has literas cum ſumma celeritate ad me dedit ordinis noſtri præfectus, quas etiam ad uos mitto, ut intelligatis quantam iacturam fecerimus; & quo animo is tulerit, quòd nulla ſubſidia illi miſſa ſint, cum toties id à uobis petierit. Nam iacturam illam ueſtra propè cauſa factam fuiſſe uidetur exiſtimare. Nam tametſi arx illa non uidebatur tamdiu poſſe defendi, tamen tanta erat illorum, qui locum defendebant, animi magnitudo, ut quibuſuis uel paruis ſubſidiis poſſe confirmari uiderentur uſque in ad-

uentum Toletani cum uniuersis auxiliis. Sed quoniam per literas iubeor ad uos scribere, ut patet ex ipsis literis, uos rogo ut suppliciter à Toletano illi subsidia postuletis, commemoratis etiam beneficiis, quæ noster ordo in Maiestatem Catholici Regis pro uiribus contulit: ac propositis incommodis, quæ si hostes Christianorum omnium communes insula potirentur, essent consecutura. Neque timendam esse monerent Turcarum multitudinem, quia ut è captiuis intelligitur, & è Christianis transfugis, hostium triremes conquassatæ sunt ac debiles, quas centum triremes mediocriter instructæ possent profligare. Verum quoniam hoc uestri est muneris, & quoniam in celeritate totum pondus rei positum est, uobis eligendum relinquitur commodum'ne an iacturam referre malitis, ut Coronellus nobis coram explanabit, qui etiam illa ipsa de causa ad uos ita iubẽte Valettano proficiscitur. Vos igitur obsecro ut quantam potestatis diligentiam adhibeatis, quo & ordinis nostri honorem, & ordinis principem, & omnium Christianorum dignitatem, quæ in hoc uno certamine uidetur esse proposita, opportune defendere possitis. ex hac urbe Melita, VII. Cal. Quint. M D LXV.

CVM Messanam igitur Coronellus aduentasset, animaduertit classem Christianorum non ita celeriter posse comparari, ut opem ferret laborantibus obsessorum rebus: cum quia triremes Hispanæ nondum accesserāt, tum quoniam Ioannes Andreas Aurias cum uiginti & octo triremibus erat reuersurus, quibus quatuor millia peditum asportaret, qui duce Chiapino Vitellio in Etruria cogebantur. Vbi uerò animaduertissent Melitensis ordinis Equites, quantum detrimenti rebus omnibus tam diuturna mora afferre posset, statim ad concilium, quod inter ipsos indictum fuerat, accedunt; atque propositis periculis quæ è tarditate auxiliorum consequi poterant, omnes decernūt Dijs fauentibus uel clam, uel ui, si aliter fieri non posset, opem ferre omnino obsessis. Principes illorum subsidiorum delecti fuerunt duo ex ijs. hi properè negotium maturantes ad Toletanum adeunt, illi pro magnitudine beneficiorum, quæ non modo in Philippum regem, sed in omnes Christianos contulerant, rogant, ut negotium adiuuet. Se magnos sumptus ostendunt anno præterito sustinuisse, cum Pionias oppidum expugnasset; qua in re nullis neque sumptibus, neque laboribus pepercerunt, sed & commeatu omnis gene

ris,& munitionibus, & nauigiis illum iuuerunt, ac neque ipsis quidem Melitensis militiæ equitibus pepercerunt, ut illud ad suæ Maiestatis commodū, & ad omnium Christianorum quietem spectare cognouerunt. esse enim æquum illis inter miserias opem ferre, quorum officio per felicitatem, & tranquillitatem rerum omnium usi fuissent. His præterea addiderunt quod occupata ab hostibus communibus Melitæ insula, neque Siciliæ quidem ora pacata futura esset, quæ tam cæteros contemnentem & tam superbum hostem propinquum haberet. Quare non minus Toletani & Philippi Regis referre hostem illum a suis finibus arcere, quàm ipsorum etiam Melitensium. Videri enim nunc agi de insulæ Melitæ, at re ipsa de totius Italiæ salute, & Imperio uno prælio dimicari. His aliisque rationibus compluribus in medium allatis, denique postulatum est à Toletano ut quatuor millia militum concederet, cum quibus omnes illius ordinis Equites, & uiri illustres præsentes, aliique gloriæ cupidi nauigassent, auxilia Melitensibus allaturi. Sperabant enim fore ut eorum uiribus si non opprimeretur, at debilitaretur saltem & retunderetur hostium audacia: cum rebus interim non ita urgentibus ualidiora

auxilia possent comparari, quibus Turcica classis posset ex insula depelli, uel etiam profligari. Dum hæc secum in animo cogitaret Toletanus, & quid sibi agendum esset expenderet, eo forte tabellarius a Philippo Rege præstò fuit, qui illum in sententiam citissimè impulit. Respondit igitur illa, quæ postulabantur, sibi esse periculosa, & ad totum negotium postea ualde fore incommoda, si fortuna aliqua contigisset, ut aliqua parte triremium priuaretur. Verumtamen si uellent tantopere in insulam deportari, illud commode fieri posse, per duas triremes, quæ aderant eius ordinis, quibus & ipse duas è suis erat concessurus; per has enim & equites & copias Roma profectas comportari posse. Id cum delecti ad comparanda subsidia percepissent; neque plus eo se obtinere posse uiderent. eam auxilij opportunitatem quantulacumque esset non negligendam duxerunt. Binæ igitur Melitensis militiæ triremes, & totidem Toletani instruuntur, cum octoginta equitibus Melitensis ordinis, & sexcentis peditibus, qui iter Melitam uersus capientes uiginti dies in mari fuerunt, quia propter multas maris tempestates descensiones facere, & in terram exire non potuerunt. Iussi sunt præterea non prius è trire-

mibus exire, quàm intellexiſſent an arx Sancti Elmi à noſtris adhuc teneretur. Hac de cauſa nauiculam exploratoriam mi ſerunt, quam ſe dixerunt per totum diem craſtinum expectaturos. inde uero tanta maris perturbatio coorta eſt, tantaque tem peſtas, ut triremium præfecti quamuis fecerunt quod dixerant; tamen qui ad urbem acceſſerant, promiſſam celeritatem ſeruare non potuerint. cum igitur dubitarent ne cataſcopium ueniſſet in hoſtium poteſtatem Hieram ſe recipiunt; ut ibi aliquid intelligerent. eò profecti arcem noſtrorum præſidiis defendi cognouerunt, atque ad inſulam redeuntes lõginquam facẽ claſsicã uident. quod illos in ſuſpicionem induxit, quòd capta exploratoria nauicula hoſtes illos præſtolarentur. Verumtamen cum ignis in eodem loco non diutius perſiſteret, id fieri crediderunt, quia hoſtes in unũ in tutiorem locum conuenirent, ob temporis iniuriam. Deinde cum Hieram rurſus redijſſent è Gallo quodam eius militiæ equite, qui è Melita exierat, cognouerunt, quòd is tanquam melioris, & tutioris itineris ſignum illum ignem accendiſſet: quare in ferendis ſubſidiis non aera ſolum, uel mare grauisſimos aduerſarios nacti ſunt, ſed is etiam ignis aliquantulum illos retar-

dauit, & propè ex inſula auertit. Verumtamen, ut placuit diuinæ bonitati, ad III. Cal. Quint. milites per noctem deſcenſiones faciunt ad Petras nigras, qui locus Lilybæum ſpectat. Diſcruciabatur Valettanus interea nulla ſibi mitti auxilia, cum tam diu ad ſuos ſcripſiſſet; ac neq; per ſuas quidem triremes: ſed nihil in mari repugnantibus uentis, cum præcipuè ibi ſit uentorum Imperium, confici poteſt. nam tam aduerſa fortuna uſi ſunt noſtri ferendis auxiliis; quam proſpera hoſtes cum arma Melitenſibus importarent. Hoſtes enim tam ſecundos uentos, tam facile & placidum mare, tam omnia felicia Melitam uerſus nauigantes experti ſunt, ut ipſi prope pro Neptuno mari imperare uiderentur: cum intra quinque dierum ſpatium ad ſexcenta millia paſſuum nauigauerint, ita illis arridente & duce fortuna, ut neque remum quidem fregerint. at contra noſtris quid non aduerſum in tam breui ſpatio itineris contigit? dicunt enim ad ſexaginta millia paſſuum abeſſe Melitam à Sicilia; in quo tam paruo maris traiectu, & in cæteris difficultatibus, quæ obuenerunt, multi dies ſunt conſumpti. quam fortunæ acerbitatem non ſunt experti? quæ non difficillima habuerunt? nam Iunio menſe per

uiginti

uiginti dies circa Melitam inſulam uagari coacti ſunt, neque mare tranquillum unius horæ ſpatium inuenire potuerunt. At egreſſi tandem, quanto aſperiorem fortunam in mari fuerant experti, tanto benigniorem in terra inueniunt: nam ciuitatem nullo negotio ingrediuntur, nemine ex hoſtibus non modo non impediente, ſed nec ſentiente quidem. Enimuero dum noſtri ui uentorum, mariſque perturbatione impediebantur, ne exirent è triremibus, à Græco quodam pene per proditionem hoſtibus ſunt indicati. nam cum denſiſſima nebula per eos dies aliquando contigiſſet, puer quidam è feneſtra caſtelli deſpiciens, tanquam hominem quendam per eam nebulam uidit; qui territus ſe Turcam conſpexiſſe ratus exclamauit. ad eius uocem exciti quatuor milites Græcum comprehendunt; qui captus, (nam præfectorum iniuſſu è ciuitate in Burgum accedentibus capitale fuit propoſitum ſupplicium) & tormentis addictus, ſe in caſtra hoſtium uelle proficiſci confeſſus eſt, ut illos de auxiliis, quæ acceſſerant, certiores faceret: ut illi in inſidiis collocati captiuos facerent; cum ſe magnum emolumentum ex eo nuntio relaturum ſperaret. hic in quatuor partes diſcinditur, ne poſtea occaſionem na-

Greci exploratoris uindicta

ctus magno aliquo detrimento res Melitensium postea afficeret. deinde uero triduum in urbe morata noua subsidia, postridie sub initium noctis omnes incolumes ad Burgum se recipiunt, præter duos pueros, qui non ita celeres esse potuerunt, quòd essent armis, aliisque impedimentis grauati.

Aduentus subsidiorum

Horum subsidiorum aduentus incredibile est dictu quantam lætitiam obsessis attulerit; quippe cum omnes alacri essent animo, nihilque magis optarent quàm uirtutis & fortitudinis suæ testes hostes efficere. Contendunt igitur à Valettano subsidiarij recentes milites ut oppidum Sancti Michaelis sibi defendendum concederet, cum eũ locum primum Turcæ uiderentur esse aggressuri. Cum illos ita forti animo esse conspiceret Valettanus facile quidem concessit, sed nullis remotis è primis loci defensoribus. Die autem postero cum hi diutius pugnandi cum Turcis desiderium ferre nõ possent, ex oppido frequentes exeunt, in eos impetum faciunt, qui è parte Sanctæ Catherinæ erant propinqui, cæsisq; ad centum & sexaginta ex hostibus, pluribus etiã uulneratis sine ulla suorum iactura omnes multo hostium sanguine perfusi in oppidum reuertuntur. id cum cognouisset Bassa recentia auxilia, ut erant, esse credidit;

quæ Burgum eſſent ingreſſa: atque conqueſtus eſt grauiter de ſuorum negligentia, quibus id munus datum fuerat, ut locum diligenter cuſtodirent, ne noua auxilia accederent. Illorum poſtea fidem etiam in dubium reuocauit, quibus commiſſa fuerat illa prouincia, ut uiderent nequa ſubſidia obſeſsis in inſulam exponerentur. Hanc ſuſpicionem auxerunt etiam trium triremium Regis Algerij fuga. Quæ cum ita eſſent, neque primis cuſtodibus, neque illis, qui Chriſtianam religionem abnegauerāt, confiſus, cum multi eorum profugerent, edictum fieri iusſit nequis horum extra triremes in poſterum pernoctaret propoſito uel grauisſimo pali, uel ignis ſupplicio illis, qui non edicto paruiſſent. Mutatis igitur cuſtodibus inſulæ dicrotis Rays, quibus maxime confidebat, illo munere obeundo uſus eſt. Tantam denique uenit in ſuſpicionem omnium ſuorum, ut triremes multas cathenis ſimul uinctas in portu Marſamuſetto detineret, ne qui fieri poſſent Chriſtianorum conatus: atque magis coniunctam, quàm antea ſolebat, claſſem Turcicam habere ſtatuit. Inualeſcebat eo tempore in caſtris & in claſſe morbus è uentris profluuio, & ſanguinis fluxu, quo morbo magna multitudo laborabat. Tria igitur

loca laborantibus uarijs morborum generibus erant aſsignata: unus erat in inſula aquæ uicinus, ubi erant ad duo uulneratorum Turcarum millia; alius Turcis iam conualeſcentibus ad puppes triremium; alius Chriſtianis aſsignatus laborantibus aliquo morbo in ipſis triremibus: ſic enim diuina potentia non ſolum per arma noſtrorum, ſed etiam per uaria morborum genera, quæ hoſtes inuaſerant, obſeſſorum rebus opem ferebat. Eodem tempore Ochialys Teuthraniæ gubernator pro Draguto à Baſſa inſtituitur, qui cum quinque triremibus ad ſuam diœceſin profectus, miniſtris inſtitutis in claſſem reuertitur. Miſit deinde Baſſa duas naues onerarias frumento onuſtas Teuthraniam, ut panis nauticus ex eo fieret; quòd illo opus erat magnopere claſsicæ multitudini, cum antiquum inſuauisſimum haberent. deinde celocem ad Imperatorem Solymanum miſit, cum literis, quibus ſignificabat ſe arce Sancti Elmi potitos fuiſſe, & cum literis expreſſam diligentisſime Melitæ inſulæ figuram, ſicuti illam ſe habere reperit: quibus addidit ſe multo magis bellicoſos & ualidos inueniſſe homines eius inſulæ, quàm ſperarat, & quàm ab initio eius belli ab omnibus crediti fuerant. quòd ſi iuberet bel-

lum diutius protrahi, opus esse maioribus copiis, & commeatibus, & munitionibus: quod futurum quidem erat ut oppidis insulæ munitis potirentur aut ui aut per deditionem; sed non tam citò: quòd dum eius Maiestatis responsum rediret, non erat passurus ut dormire uiderentur bellica tormenta. Sed neque dormiebant profectò, quoniam septuaginta canonibus, inter quos tres erant maximi Basilisci, è quatuordecim partibus oppidi Sancti Michaelis & Burgi muros quassabant ac perfringebant, extructis sparsim aggeribus ab acumine furcarum ad arcem usque Sancti Elmi. nam arcem non munierunt quidem, sed purgarunt tantum, atque ibi trecentos Ianizeros in præsidiis collocarunt. His igitur tormentis bellicis ita erectis dies ac noctes nullo spatio intermisso & oppidum & Burgum diuerberantes domos deuastabant, & infringebant. tertio deinde non. Quint. cum bellica tormenta ad illam partem insulæ, quæ spectat oppidum & Burgum attraxissent, duos aggeres erigere adoriuntur, unde oppidum infestabant, quem locum aggerũ Grottam uocant. tertio deinde die perducendis tribus item aggeribus in opere fuerunt supra locum, quẽ nominant incolæ Courasim, unde etiam op

pidum percuterent. poſtea his nondum abſolutis alium aggerem excitarunt, ubi uulgo Mandraciam uocant, ad infeſtandum oppidum. deinde alium faciunt non procul à Sancta Maria dicta Subſidij, qui agger & oppido & Burgo erat infeſtus. poſtridie eius diei duos aggeres inſignes perduxerunt apud Sanctam Margaritam, qui & oppidum & Burgum grauiter diuerberabant. omnia horum nouem aggerum tormenta nullo neque diurno neque nocturno tempore ceſſabant: ita ut in Burgo uerſari difficillimum & periculoſum eſſet omnino. Erant ſuper ſingulis aggeribus ſex bellica tormenta, quæ mulieres, ſi qua eſſet grauida, præcipuè infeſtabant, & pueros; Sed cognita ratione offenſæ haud difficulter poſtea inuentum eſt remedium; quamuis domus protegi non potuerunt, cum editiores eſſent aggeres. Turcæ circa ipſos aggeres frequentes erant, parumq; per inſulam uagabantur; quod ſi quando fieret, non ſine magno numero audebant, ſemperque cum aliqua ſuorum clade redibant in caſtra. Illi enim, qui equos habebant in urbe, exeuntes ſemper ex extremis eorum multos trucidabant ſine aliqua noſtrorum calamitate. Dum hæc geruntur in inſula, noſtrique inter aſſiduos labores,

& inter grauisſima pericula uerſantur, nuntius Romam peruenit, quòd hoſtes arcem per uim occuparint. tum perculſi ſunt multorum animi. Eo nuntio accepto, nonnulli quòd procul aberant ab ipſo periculo, illud Valettani imperitia contigiſſe palam dicebant. ſic enim plerunque fit, ut quæ aſperrima & difficillima ſunt factu, rerum gerendarum imperitis facilia uideantur; atque ex euentu rerum uel ſapientes, uel imperitos nominent Imperatores. at ſapiẽs meo quidem iudicio is unus appellari poteſt, qui ſapienter decreuerit & facere nitatur; at non is, cui benignitate quadam fortunæ res feliciter euenerint. eſt enim fortuna imperitorum & inertium plerunque, ut ſapientia prudentium, mater & moderatrix. Verum ſiquis illa, quæ pertinent ad id bellum, diligentius conſideret, nullum neque prudentis, neque diligentisſimi Imperatoris munus à Valettano prætermiſſum fuiſſe intelliget: quippe cum quaſi ex altisſima ſpecula multo ante futura præuiderit, & omnibus pro uiribus conſuluerit. nam & ante id bellum omnibus regibus, & Chriſtianis principibus ſignificauit quàm formidabilem omnibus claſſem Turcarum Imperator ad euertendam inſulam Melitam inſtrueret: & ſæpius eadem

per literas repetiuit, non ſolum ut commonefaceret Chriſtianos principes, ſed etiam ut excitaret tanti bellici apparatus magnitudine. Atque iſtud ipſum fecit, cum Turcica claſsis iam inuaſiſſet Melitæ inſulam, portusque Meliteniium occupaſſet. quare uel nemo accuſandus eſt in inſula illa defendenda, uel omnium Chriſtianorum deſidia, qui nullis quidem inteſtinis, neque externis bellis implicati, tamen æquo animo uexari impune ab hoſtibus & ueræ religionis, & quietis ac pacis, & omnis humanitatis inſulam in intimis prope Italiæ partibus ferebant. Nullum denique induſtriæ genus uel peritiæ prætermiſſum eſt à Valettano; qui ſumma diligentia prius Melitam omnibus commeatuum generibus, & præſidijs ſatis ualidis, & neceſſariis munitionibus comminuit; & quæ extra mœnia forent, bello quamparatisſima fecit. uerum diuturni apparatus bellorum ærarium & uires ciuitatum, uel opulentisſimarum exinaniunt. Vt autem pateat inter quantas difficultates uerſaretur Valettanus, huc aſcribendas putaui literas, quas miſit ad ſummum Pontificem Pium IIII. eius nominis ad XII. Calend. Maij.

Beatissime Pater.

DVM studeo cum omnibus Equitibus huius ordinis pro uirili res illas præparare, quæ necessariæ sunt ad resistendum Turcarum classi; tot mihi deesse animaduerto, quæ maxime sunt necessaria, ut nisi humanissime mihi per literas pollicitus esses te auxilia esse missurum, uel potius iam certissimum signum tuæ bonitatis numeratam pecuniam, & trecentos pedites tuis stipendiis misisses, iam prope nescirem quò me uerterem, ob grauissimos sumptus, quos passus sũ propter minas Turcarũ annis superioribus; cum & æs alienum nouum assidue à me contraheretur, & uetus paulatim excresceret. Quòd uero mihi molestissimum est, illud existit, quòd siue accesserint Turcæ, siue minime, intolerabiles hi & grauissimi sumptus omnino non possunt à nobis prætermitti: cũ Turcarum Imperator persimiles sumptus facere non cesset, atque si classem emittendam instrueret. est enim tam elato animo, ut Christianos præclare secum agi existimare arbitretur, si se ipsos defendere potuerint. tantum abest ut se posse offendi ab ullo censeat; cum nulla ex parte sibi uideat

quemquam obsistere. Præterea illi exploratum est, quòd si uel soli piratæ occidentis in unum conueniant, magis & numerosam classem & potentem efficient, quàm illa fuit, quæ superiore anno cum summa omnium Christianorum difficultate coacta est; & tamen faxit Deus ut tanta hoc anno cogatur. Possent igitur uel minimis accitis orientis auxiliis nos multo magis infestare, ne dum si uniuersam classem coegerint: nisi diuino consilio refrænentur, atque expectarent, ut undique arma Christianorum conuenirent. Sed quoniam ita diuinitus sibi oblatam rei præclarè gerendæ opportunitatem Christiani principes paruifaciunt, cum neque tot suorum cladibus, tot damnis, tot publicis ac priuatis sumptibus, tot incursionibus, cædibus, rapinis, populationibus suorum regnorum excitantur, uereor ne ira Dei rabiem illi crudelissimo tyranno & immani belluæ immittat, cui postea resistere non ualeamus. Hæc omnia notissima esse sanctitati tuæ certo scio, & quòd animus tuus mirificè incensus est hoc sanctissimo desiderio auertẽdæ tãtæ calamitatis ab uniuerso suo grege: quare mihi uitio dari posset fortasse, quòd ea consilia tibi percurrere uidear, quæ tu multo melius cognouisti. Sed tamen cum

illa mihi magis ante oculos quotidie ob uersentur, & propè assiduè; ita commotus sum ut supplex pro tuo paterno in omnes uiros bonos amore, & huius ordinis equitum nostrorum nomine, qui se pro Christiana religione sacrificare offerunt, à Sanctitate tua peterem: & præterea pro Christianorum omnium pace & salute, ut sicuti sacro concilio celebrando propter tranquillitatem Christianorum nullis neque laboribus, neque sumptibus pepercisti; ita nunc aliud non minus necessarium cogas, si non ad delendos perpetuos hostes Christiani nominis, at saltem ad arcendas & propulsandas iniurias, quæ assiduæ Christianis inferuntur: cum tot captiui quotannis abducantur, & ad hostes intra suos fines coercendos. Nunc summa facultas est huius rei aggrediendæ, quoniam summa pax est inter Christianos principes: inter quos si fortuna aliqua bellum excitaret, hi nemine postea impediente omnia ferro, flammisque deuastarent. Sed quoniam hoc negotium & Deo acceptissimum omnium, & tibi in perpetuum honorificentissimum fore confido, spero me tantum felicitatis à Deo consecuturum, ut diem illum felicissimum uideam, ante quam concedam naturæ. Quòd si longior fui scri-

bendo, quàm tua grauiſsima negotia patiebantur, ſuppliciter à te ueniam peto, rogoque pro ſingulari tua clementia, ne mihi in meis grauiſsimis moleſtiis deſis. Melita III. id. Maij.

NVNC, ut ad triremes illas, quæ milites in inſulam expoſuerant, redeamus, illæ Meſsanam reuerſæ ibi denuo inſtruebantur, quibus parandis tanta uſi ſunt diligentia, ut Non. Quint. ſexcenti Hiſpani triremes ingreſsi ſint, equites uero Melitenſis militiæ, & milites à Pont. Max. miſsi trecenti, Pompeio Columna omnibus his præfecto. erant triremes illæ tum uoluntariis, tum etiam coactis remigibus munitæ: atque coactis promiſsa eſt libertas, ſi totis uiribus nixi fuiſsent remigare, donec in portum perueniretur: tum poſtea futuri eſsent ſtipendiarij milites. uehebatur præterea his triremibus magna frumenti copia, & pulueris tormentarij, & ſalnitri, & plumbi: quare non parum erant onere impeditæ. Sed, cum in portum ampliorem appellere ſtatuiſsent, eorum conatus difficillimus ab omnibus iudicabatur; & qui ad optatum finem ferè non poſset perduci, cum Turcæ arce Sancti Elmi potirentur, omniaque loca circum aggeribus, & oppidulis terraceis, & bellicis tormentis oc-

cupaſsent ; omnemque claſsem haberent in portu Marſamuſetto. uerumtamen tanta erat deſiderij magnitudo ferendi ſubſidij illis, qui obſidebantur, ut omnia tuta & expedita itinera ſibi uiderentur ; nullumq; timerent periculum, cum ſpem omnem in diuina ope collocaſsent. omnes igitur alacres uela uentis explicarunt, atque ita læto uultu, ut nullas neque tempeſtatis minas, neque fortunæ iniurias poſse timere ſibi uiderentur. quare Melitam uerſus proras obuerterunt. cum uero diſtaret adhuc ad decem millia paſsuum ab inſula, cataſcopium mittunt, ut ſibi ſignificaretur an poſsent tutò in portum peruenire. cum deinde diſtaret nauicula exploratoria ad quatuor millia paſsuum; ſignum è caſtello Sancti Angeli extollitur, quo ſignificatur eſse recedendum. At uerò Turcæ ut id ſignum impedirent, quo minus uideretur à noſtris, bellica tormenta & ſclopettos eodem tempore in id ſignum diſploſerunt, ita ut totum cœlum fumo repente fuerit repletum. quod tamen fruſtra factum eſt, cum noſtri iam recedendi ſignũ percepiſsent. Sic igitur recedere iuſsi ſunt, tum quia Valettanus non magnopere opus habebat eo tempore illis ſubſidiis, tum etiam ne tot uiri præclari, cum pe-

riculo plenus eſset conatus, fortunæ arbitrio committerentur. quippe cum ſtatuiſſent hoſtes iam ſex dies ut quædam triremes in faucibus portus Marſamuſetti pernoctarent apud arenam, ne ulli ingreſsus pateret aut exitus. quod hoſtium inſtitutum cũ è captiuis cognouiſset Valettanus, noluit illa auxilia ad ſe uenire. cum leuius prælium, quod commiſsum fuerat à ſubſidiariis recentibus militibus, auditum fuiſſet in ciuitate; ita erecti ſunt militum urbanorum animi, ut hoſtes illis imbelles uiderentur. quare cum quædam armenta hoſtes abegiſsent, equeſtres tanto impetu in eos feruntur, ut cæſis nonnullis ex hoſtibus ab inſectãtibus reliquos uel ad puppes claſsis peruentum ſit. Turcæ cum ſuorum fugam uidiſsent, ad arma conclamarunt, atque omnes pulſationibus murorum relictis ad tabernaculum Baſsæ ſe recipiebant. Id cum ſenſiſset Valettanus, putauit hoſtes parari ut totis uiribus oppidum adorirentur. quare ſtatuit in inſulam accedere, ut res oppidi magis confirmaret: cum uero ſe fruſtra id agere ſenſiſſet, receſsit. illud ſanè intrepidi & magni animi fuit indicium: ſed non tam corporis, quàm animi firmitudo in principe requiritur; qui tam cæteris præſtare pruden-

tia & iudicio debet, quàm potentia & au-
ctoritate; cum omnis, quæ sub ipsius imperio est multitudo, ad recte à principe iudicata exequenda accingi debeat: est enim tanquam anima in castris, imperator, cuius munus totum collocatum est in recte iudicando & prouidendo & imperando: at reliqua militum multitudo manus est principis, unde recte manus nuncupatur. cum uero anima maxime opus sit corpori, in cuius salute multorum salus continetur membrorum; minime laudabilem principem illum duxerim, qui cum totius exercitus periculo, se ipsum periculis, nisi cum necesse sit, exponat. nam qui se non sine multorum cæde & ruina cadere posse intelligit, debet seipsum prudenter seruare. at contra cohortium præfectis nullus terror, nulla pericula, nulla uis hostium, sed gloria tantum, quam sua uirtute armis sibi comparabunt, & principis decus, & strenuorum uirorum officium ante oculos obuersari debet: quæ omnia priuatis etiam militibus sunt proponenda: quibus pro rebus præclarè gestis omnibus digna præmia & honores concedi debent. quare nullus stimulus acrior homines ad ardua quæque impellit: uidendumque ne priuatorum præclara facinora præfectorum cohortium

Turcarum conditio

inuidia obſcurentur aut occultentur. equidem cum recte conſidero, nulla capior admiratione, cur Solymanus imperij ſui tam late fines propagauerit; cum apud illum loca honorificentiſsima uiri fortiſsimi & prudentiſsimi teneant; qui omnem nobilitatem in præſtantia ingenij, & in animi dotibus ſitam eſse arbitrantur; apud quem, una excepta religione, multa laudabilia, multa iuſta, multa præmia pro meritis cuique propoſita ſunt. Sed, ut ad propoſitum opus reuertamur, tertio idus Quint. Regulus Algerij cum uiginti & ſeptem triremibus, & nonnullis dicrotis ad claſsem acceſsit, quibus uehebantur duo millia & ducenti pedites. Is regulus cum nuper acceſsiſset, diſcruciabatur, quòd ab initio eius obſidionis non affuiſset: & cum cupidus eſset mirificè alicuius præclari edendi facinoris, ut ſuorum animos etiam experiretur, petiuit à Baſsa, ut ſibi liceret primo oppidum maritimo prælio adoriri, huic non ſolum conceſsum eſt libenter, ut ſuæ dementiæ pœnas lueret; ſed etiam recentium Turcarum duo millia addita, quò alacrior negotium capeſſeret. Summa igitur diligentia ad octoginta uel nonaginta nauigia è portu Marſamuſetto, qua ex parte Regulus Algerij oppidum inuadere decreuerat,

creuerat, adportantur & ſcaphæ præterea, lintres, acatia, nauiculæ complures. Ea ubi uidiſſet Valettanus, hoſtium cõſilio opportunè cognito, cum & à transfugis monitus fuiſſet, cum quanti eſſet id negotium animaduertiſſet; è ueſtigio duos Melitenſes nautas iubet accerſiri; quibus cum eſſent ſpectatæ fidei, & ſingularis ingenij, plurimum confidebat. his Turcarum conſiliũ aperit, & quo pacto ſint hoſtes oppidum inuaſuri: aliquod remedium aduerſus eorum conſilia excogitandum eſſe inquit, ne poſſent hoſtium nauigia milites ad radices mœniorum oppidi exponere. Hi nautæ, re percepta, ambo in eam ſententiam deueniunt, ut ex antemnis triremium, paruiſque trabibus, & ex aliis lignis, ad id accommodatis, cathena quædam fieret ferreis annulis annexis, quæ ab acumine oppidi ad eum locum, ubi erant oppidum inuaſuri, protenderetur: ita enim futurum, ut nullum reliquum eſſet periculum. Hæc cathena Valettanò ualde opportunum remedium fore uiſa eſt: quare ſequenti nocte perficitur, & in loco illo diligentiſsime firmatur. Cum hoſtes mane impedimentum illud, quod à noſtris obiectum fuerat, uidiſſent,

Nautæ consilium

diu consilij inopes constiterunt; quia nullo pacto, sicuti decreuerant, milites oppidum inuasuros poterant exponere. Dum hæc secum in animo considerant primores exercitus, quo pacto transigenda sint, quidam Regulum Algerij adit, profitetur se illam cathenam incisurum: atque multis pollicitationibus Reguli inuitatus, sumpta securi, se mari exponit. hunc sequuntur tres alij. eò profecti, super cathena sedentes eam incidere adorti sunt: at quinque è nostris, strictis gladijs, eò adnatant, atque duobus cæsis, reliquos in fugam uertunt. quare nemo post eam cædem ad cædendam illam cathenam tam temere accedere ausus est. Neque tamen illa de causa Regulus ille ab instituto opere desistit: summa diligentia omnia ad illud negotium necessaria comparat: quare idibus postea die illucescente totis uiribus oppidum terra marisque adoriuntur. Et quoniam tormenta bellica oppidi eò conuersa fuerant, qua uentura erant hostium nauigia; tanta uis illorum fuit, ut breuiore spatio trium horarum cæsa sint & demersa ad duo Turcarum millia, & nauigia ad duodecim infracta, & mari absorpta. Magna pars illorum cum ad cathenam adiissent,

neque poſſent milites exponere, ad acumen oppidi deuenerunt; ſed nulla re geſta, in caſtra recedere fruſtra coacti ſunt. Qui terreſtri prælio oppidum adorti fuerant, ad quinque horas dimicarunt: in quo certamine multi Turcæ ceciderunt, è noſtris uero ducenti. Cæſus eſt globo ferreo in illa oppugnatione uir illuſtris Federicus Toletanus, ordinis illius eques, Garciæ Siciliæ Prorege filius, Gordes Gallus, Franciſcus Sanoghera, & Ioannes eius nepos Hiſpani, Medinæ Commendator. Cum animaduerteret Valettanus, quanto in periculo res Melitenſium uerſabantur, ſi diutius bellum id protraheretur propter aſsiduitatem laborum, cum nunquam ab armis recedere liceret, ſemperque foret cum recentibus hoſtibus dimicandum, cum nullum nuntium adhuc de ſubſidiis accepiſſet, quamuis Chriſtianorum claſsis ſingulari diligentia inſtruebatur; decernit nuntium ad ciuitatem mittere, qui è Burgo enatauit, & inter hoſtes, nemine ſentiente, elapſus, incolumis in urbem peruenit. hic literas ad Toletanum ferebat, quibus à Valettano poſtulabatur, ut ſaltem ſuæ triremes cum equitibus Melitenſis ordinis, qui erant Meſſanæ, ad ſe mitterentur, & cum

Nuntius adnatans missus ad Toletanum uenit

militibus quotquot conueni possent. signumque dedit, quo uiso, in portum tutò intrare possent. Illo ipso tempore Hispanæ triremes Messanam conuenerant cum omnibus equitibus Melitensis militiæ, undique ex omnibus nationibus collectis. Cum uellet igitur Toletanus duas triremes suas ad illum mittere, duos celoces cum literis secretiorum notarum ad Valettanum misit, quæ de aduentu duarum triremium illum certiorem facerent, & ut signa intelligerent quibus cognosceretur, an accedendum uel recedendum esset. cognitum fuit postea alterum celocem, quo multa pharmaca ægrotantibus conuehebantur, cui præerat Orlandus Pilotus, in potestate hostium uenisse. alter celox & si incolumis euaserat, & ad Burgum peruenit, tamen nostri summa consilij inopia tenebantur; quo pacto triremes illæ forent admittendæ. nam per aliquot iam dies nulla esse poterant inter ciuitatis & Burgi homines commercia, quæ sustulerat è nostris trium captorum ab hostibus, & crudelissimè tractatorum exemplum; qui iter illud facere solebant: ad quam rem accesserat diligentissima nonnullarum triremium ante portum custodia. His rerum

difficultatibus noſtri circumuenti, quo pacto eſsent triremes illæ admittendæ, conſiderabant. ſed tamen, ne rerum omnium uno tempore iactura fieret, quia Valettanus illas triremes popoſciſset, uiſum eſt oportere hanc partem rerum fortunæ arbitrio eſſe committendam. Hoc igitur conſilio expediuntur illæ triremes: ſed tamen uiſum fuit non omnes equites eſſe mittendos: quare quadraginta ſolum profecti ſunt cum ſatis apto militum numero. miſſus eſt cum ea manu Salazarus Hiſpanus in quadam Haliade ampliore, ut tandiu triremes remulco traheret, donec Sacrum iunonis poſſent proſpicere, atq; inde illam ad inſulam præmitterent, ut hoſtium exercitum exploraret. Nunc, ut eò redeamus, unde diſceſsimus; non oblitus Baſſa eius cladis, quam ab oppido acceperat, cum magis etiam exarſiſſet animus ultionis deſiderio, ita ſtudioſè mœnia tormentis diuerberabat, ut uix poſſent noſtri reparationes facere, quominus ſequenti die tormentorum impetu per aera ferrentur. Dum mœnia ita pulſarentur, hoſtes pontē quendam extruxerunt, quem poſtea in foſsis eius oppidi depoſuerunt. Eum cum noſtri uidiſſent, cognouiſſentque, quantum

incommodi res illa esset allatura, continuo Nicolaus Parisottus, Valettani nepos; & Algerias eques, multis comitantibus militibus, pontem concrematuri ex oppido exeunt. sed, infecta re, ferè omnes ceciderunt: nam & Parisottus & Algerias plumbea pillula transfixi sunt. Cum uero firmidabilis hostilium tormentorum uerberatio nunquam cessaret, I I I I. cal. post meridiem oppidum pluribus è partibus inuadunt, ter conatus renouant; erantque adeo ualidi, ut oppido uiderentur potituri. sed nostros ita frequentes inuenerunt, ut, cum ipsi fortissime inuaderent, fortius etiam repellerentur; coactique sunt denique cum multorum suorum iactura in castra se recipere. illa uictoria ita nostrorum elati sunt animi, ut hostium uires omnino paruifacerent, & non minus essent strenui, quàm fuerunt arcis Sancti Elmi defensores. Sed quoniam nostri, nisi cum illos aggrediebantur hostes, nulla neque magna, neque parua tormenta bellica displodebant, & quoniam non exibant amplius ad leuiora prælia; crediderunt hostes & militum præsidiariorum, & munitionum penuria iam nostros laborare: quare facile in spem potiundi oppidi ueniebant.

ſed res longe aliter ſeſe habebat. efficiebatur enim illud Valettani prudentia; qui & ſi ſatis habebat præſidiorum, nolebat tamen milites exire in leuiora certamina, quia nullum ſubſidiorum nuntium accepiſſet: atque cum hoſtes quotidie magis eſſent infeſti, nolebat ſuos intolerabili labore & aſsiduo defatigari, cum ſemper armatos eſſe oporteret. Cum uiderent Turcæ, ſe nulla re factos eſſe ſuperiores, quòd oppidum toties apertis prælijs inuaſiſſent, rem per cuniculos agendam rati, omnem induſtriam, omnemque militum laborem ad effodiendos cuniculos uertunt. ducunt igitur unum ſubter mœniorum fundamenta: ſed neque ita quidem res ſucceſsit illis feliciter. nam noſtri oppoſitum cuniculũ, ita ſtudioſe excauarunt, ut hoſtilem citiſſime aperuerint. Interea duas triremes hoſtes præmiſerant, quæ domos intra mœnia infeſtarent frequentibus tormentorum globis ferreis, ut ancipites conſilij oppidani, & ſpectantes quid acturi eſſent hoſtes, minus fierent diligentes mœniorum cuſtodes: quare effectum fuiſſet, ut hoſtes commodius per cuniculos in oppidum clam ingrederentur. eo cuniculo denique potiti ſunt noſtri, atque ante cæteros ſignifer

magistri exercitus, multis fictilibus missilis ignis coniectis, ipsum cuniculum ingressus omnes Turcas, qui fuerant ingressi, hastato telo sumpto in fugam uertit. deinde ob rem præclare gestam torque aurea quinque pondo à Valettano donatur, quam haberet perpetuum suæ uirtutis & fortitudinis monumentum. Calendis deinde Sextilis nostri ex urbe egressi tum puluere tormentario, tum etiam fictilibus ignis missilis in pontem illum coniectis, quem hostes in fossa mœniorum fecerant, quò facilius possent ad muros ascendere, concremarunt. Paucis dehinc diebus interiectis, hostes in eam partem, quæ Caroli Ruffi custodiæ cõmissa fuerat, oppidũ inuadunt; quorum labor omnis fuit inanis, cũ non solum à fortissimis præsidiis repulsi sint, sed etiam cæsi eorum trecenti. oppugnatio illa duabus horis à meridie transactis cœpit, atque in quartam horam producta est. cecidit in eo prælio ipse Ruffus, & eques Daresius, & duodecim è militibus præsidiarijs. Ita uero nostri eo tempore ab hostibus in oppidum includebantur, ut non modo nulli exire liceret, sed neque extra muros quidem aspicere, quin uel sclopettorum pillulis plumbeis, uel tor-

mentorum globis ferreis feriretur. Neque tamen his periculis nostri terrebantur, quin omnia militaria munia fortissime obirent: nam Calderonus Hispanus, uir sanè strenuus, cum opus esse intelligeret illam murorum percussionem, quam fecerant hostium tormenta, recognoscere, in ea parte muri, quæ Castiliæ dicitur, nihil neque uim tormentornm, neque hostium uires pertimuit. uerumtamen cum parum faustis auibus profectus esset, pillula plumbea transfixus interijt. Sed neque res illa ulli nostrorum fuit timori, quominus confirmatis animis, cum hostes fossas Burgi replere studiose conarentur, sequenti nocte exirent, & sibi potius fortiter moriendum esse decernerent, quàm in crudelissimorum hostium potestatem uenire. Omnibus igitur uiribus hostem è fossa profugare cupientes Equites & milites ad centum exeunt, leue prælium initur; acriter utrinque dimicatur: at Turcæ denique fossam relinquere, & terga uertere coguntur. desiderati sunt ad octoginta ex hostibus in eo prælio, è nostris Vasques & Macrinus Equites ordinis, milites nouem; quorum abscissa capita Turcæ hastis imposita supra aggeres Sancti Saluatoris, ut à nostris è Bur-

go conſpicerentur, erexerunt. Plures ignes eodem tempore ueſperi accenſi ſunt in urbe, & magna facta ſalutatio multorum ſclopettariorum. quare qui erant in oppido, ſicut etiam Turcæ, crediderunt factam fuiſſe illam ſalutationem, quia Chriſtianorum claſsis iter iam cepiſſet; uel quia nouis aucta ciuitas fuiſſet auxiliis, quibus poſſent hoſtes profligare; cum nihil tamen horum contigiſſet. Illud autem factum fuit, ut intrepidos ſe eſſe urbani milites oſtentarent, atque ut aliquam ſuſpicionem, & terrorem inijcerent animis hoſtium. Hoſtes deinde foſſam murorum in parte Caſtiliæ ita terra repleuerunt, ut ſine ulla offenſa domus terraplenæ, ſiue lateris & propugnaculi Aluerniæ, facile poſſent ad illam percusſionem, quam fecerant in parte Caſtiliæ, penetrare, locumque adoriri. Agger præterea, quem eminentiorem à dextris Sancti Saluatoris duxerant, duobus cãnonibus diuerberare cœpit, atq; primo ictu feneſtram tormentariam percuſſit Franciſci Caſtiliæ, quo etiam die Franciſcus Aguitarus Hiſpanus, præſidiarius miles, cum filiis è poteſtate hoſtium ad Iunonis ſacrũ aufugit. Cum uidiſſent hoſtes ſui tormentorum globis adeo fractos eſſe muros &

Muri ex planati

oppidi & Burgi, ut uel plaustra facile penetrare possent, decernunt hæc duo loca simul collatis signis cuncto prælio adoriri; atque experiri denuo num tantum esset uirium oppidanis, ut possent eos tam frequenter à mœnibus repellere. locum igitur utrunque tanta Turcarum multitudo inuadit, ut his terra undique tegeretur, tantoque impetu, & tantis uiribus, ut uix credi possit. Tormentorum bellicorum bombus, & strepitus sclopettariorum, & instrumentorum bellicorum sonus, & arma, & clamores utrinque elati tantum excitabant strepitum, ut insula, & omnia simul corruere uiderentur. Cum hæc fierent à Turcis, urbani tantum strepitum audientes, cum aera fumo plenum prospicerent, ueriti, ne id oppido accideret, quod contigerat arci prius, ne negotium scilicet non prius relinquerent, quàm loco potiti fuissent, opem ferendam esse suis existimarunt. exiuit igitur eodem tempore ex urbe omnis, qui aderat equitatus, tantoque impetu in hostes, qui aquam seruabant, impressionem fecerunt, ut illi, terga uertere coacti, magnum & formidabilem stridorem extulerint. Qui oppidum inuadebant, coacti sunt negotium re-

inuasione magne de scripto

linquere, & suis, qui aquam custodiebant, laborantibus opem ferre. Sic igitur magna cum clade utrinque repelluntur. è nostris ad centum desiderati sunt, & totidem globis tormentorum uulnerati; quæ frequentissimis ictibus nostros infestabant. Turcarum in eo prælio mille & quingenti cæsi, præter illos, qui fuerunt trucidati ab equitatu ante suorum auxilia. oppugnatio illa in quintam horam protracta est, semperque recentia auxilia fessis hostibus succedebant. & quoniam diuina bonitas uictoriam illam nostris comparauerat, cum uniuerso populo & cum solenni pompa Valettanus gratias Deo, pro tanto beneficio acturus tẽplum adiuit. Cum hæc fierent in insula, nuntiatur Toletano à quodam è Calabria profecto quasdã caramussalos, milites, & commeatu, & munitionibus onustas, Byzantio aduentare, quæ subsidium classi Turcarum afferebant. quare comitem Altemiræ, & Gildradam principem cum quinque triremibus illis obuiam misit. cum ad loca, quæ distabant quadraginta millia passuum à Melita, adijssent; prædicta quidem nauigia non inuenerunt; sed phasellum & Liburnicam nauem tantum; qui etiam phasello potiti sunt, cum

nauis Liburnica ad insulam Melitæ incolumis euasisset. Cum uellet eodem die Bassa experiri, an nostros per lassitudinem posset uincere, suis rursus imperat, ut oppidum adoriantur: sed denuo cum magna suorum clade repellitur. etsi sciebat futurum esse is Bassa, ut illis locis nullo pacto potiretur: tamen, ne posset negligentiæ apud Imperatorem Solymanum accusari, frequenter oppidum inuadebat. Idem postea Bassa, cum inuictos animos oppidanorum, suorumque numerum in dies decrescere uideret, actuariolum summa cum diligentia ad Imperatorem cum literis misit, quibus illum de rebus omnibus certiorem faciebat; quo pacto classis esset instructa; quarum rerum penuria laboraret exercitus, quàm exigua spes esset insulæ potiundæ, quanti esse nuntiarentur Christianorum apparatus. Interea duæ triremes ordinis equitum; quæ Messana discesserant; Syracusas applicuerunt, ubi & per illum diem, & sequentem noctem stationes habuerunt: tum ut catascopij Salazari carina inungeretur, tum etiam ut diurno tempore Pachinum prænauigarent. hi cum è portu soluissent, quendam Melitensem hominem in haliade siue piscatoria naui-

cula obuium habuerunt, qui à Turcis uulneratus fuerat, & à duobus Siculis captiuis factis nuntiatum fuisse hostibus dixit duas triremes in illum portum applicuisse, equitibus ordinis Melitensis, & militibus onustas, quæ Melitam essent adituræ: quare cum suum aduentum notum esse hostibus intelligerent, existimarunt ingressum in maiorem portum, quem intrare statuerant, esse difficillimum. Verumtamen cum ab instituto itinere non desisterent, cognouerunt haud procul abesse duas triremes & dicrotum, quæ ipsis uisis Melitam uersus nauigarunt. Atqui triremes, Himeram usque profectæ, Toletanum de omnibus, quæ euenerant, certiorem faciunt: quæ cum propter Austros & meridianos uentos ingredi nequirent, Syracusas reuertunt, ut quid Toletanus imperaret, exequerentur. cum Syracusas igitur applicuissent, nuntius mittitur Messanam ad Toletanum, qui iussit non amplius esse recedendum, cum breui uniuersa auxilia esset missurus. At Salazarus minime reuertit cum triremibus, sed iter institutum perficere omnino decreuit, quamuis eo ipso die & pluuiæ frequentes, & uenti, & fulgura aduersarentur: qui tamen adeo pro-

ſpera fortuna uſus eſt, ut incolumis Melitam peruenerit. hic Turcico poſtea more indutus; comitem ſecum adducens; cum eſſent ambo Turcici idiomatis periti; ita prudenter egit; ut caſtra hoſtium ingreſsus ad tredecim millia hominum; uel certe non multo plures, bellis gerendis aptorum in caſtris eſſe cognouerit; quorum maior pars erat uulneratorum. reliqua multitudo certaminibus plane erat inutilis; cum præſentibus etiam præſtantiores multi in ſuperioribus præliis, & oppugnationibus tam frequentibus uel ferro, uel igni fuiſſent abſumpti. Cognitis igitur diligenter hoſtium caſtris; mox in urbem rediјt, deinde primis uigiliis cum Petro Pazo Hiſpano locum quendam cuſtodiis Maliacis proximum adeunt. ibi Petrus permanſit; ut pro ſignis uel urbis, uel Sacri Iunonis poſſet de rebus omnibus Toletanum certiorem facere; ſicuti Salazarus illi ſignificauerat: qui cataſcopiũ ingreſſus in Siciliam nauigans Meſſanam incolumis peruenit. Tum certiorem facit Toletanum, quo in ſtatu res eſſent Turcarum, quòd egrè affecti ſint Turcæ, quòd decem millia peditum uim non poſſent ſuſtinere; quòd facile eſſet hoſtes profligare:

qui cum suæ sententiæ certas rationes adduceret, eiusque oratio cum multis captiuis ex hostibus consentiret, facile fidem fecit. nam non solum ad tredecim millia peditum esse ferebantur in castris, sed etiã ita dicebantur esse consternati præteritis calamitatibus, & frequentibus cladibus acceptis, ut uix ullo studio possent ad oppugnationes impelli, cum multos Bassa uix cogeret uerberibus, ac nonnullos etiam sua manu interemisset. Sed id frustra fiebat; quoniam malebant hostes Turcico gladio interfici, quàm horribili nostrorum tormentorum multitudine globorum prosterni. Huc accedebat, quòd mirificè trepidi ad pugnas prodibant; cum omnes propè, qui uulnerabantur à nostris, morerentur; quòd assiduis bellorum laboribus erant defessi, cum fortissime obsessi resisterent; quòd ad illud bellum omnino accessisse pœnitebat. quare si locus fugæ patuisset, pauci mansissent in castris: qua de causa impositæ fuerunt ubique custodiæ, quia, ut dicere solebat Bassa, iusserat Solymanus uel insula potiri, uel omnibus esse in insula moriendum. sic enim significauerat Zalochles Rays quem, capta arce Sancti Elmi, cum literis Byzantium adiisse diximus.

His

His rationibus commotus Toletanus ſtatuit cum ſeptuaginta triremibus Syracuſas accedere, decem peditum millia Melitam conuehere, atque auxilia denique in inſulam exponere. Dum is ita inſtruitur, Franciſcus quidam Aguilates ex oppido ad Turcicarum copiarum ſummum ducem transfugit, non eſse morandũ inquit, ſed oportere totis uiribus oppidum adoriri, quod illo ſine dubio potirentur, cum non plures eſſent quadringentis peditibus intra mœnia, quòd reliqui in præteritis oppugnationibus cecidiſſent. Cognita huius fuga, id, quod euenerat, noſtri futurum rati, ut is hoſtes ad nouam oppugnationem excitaret, ad reſtauranda, quæ forent neceſſaria, animum adiiciunt. quare Franciſcus Ginares, uir ſingularis ingenij, ſtatuit, ut ſubitaria reparatio fieret exiguo interuallo à recto oppidi pariete; cum parietem ipſum magna ex parte tormenta hoſtium ſtrauiſſent. Illa reparatio, & ſi erat ampliſſima; (nam ad quinquaginta ulnas extendebatur, & ſex erat lata) tamen duabus noctibus perficitur cum ſuis utrinque propugnaculis. eodem die cæperunt hoſtes ad foſſæ propugnaculum cuniculum effodere, atque omnis labor, totaque ſpes

ſubruendi muri in hoc cuniculo, quem occultiſsime excauabant, poſita erat. Cum in ſuſpicionem eius rei ueniſſent oppidani, quia tam ſegnes hoſtes præter conſuetudinem uidebantur, eorum operum locum diligenter inueſtigantes commotæ telluris pulſu, & latiorum peluium aqua plenorum obſeruatione, quæ leniter agitari uidebatur, & tympanorum militarium inſtrumentis humi depoſitis, lenem ſonitum audientes; locum denique deprehendunt. tum noſtri pari cuniculo fiunt obuij.. dum his operibus noſtri ſunt intenti, nonnulli ex hoſtibus turrim oppidi conſcendere conantur, atque alij aliis è locis ſacculos pulueris tormentarij plenos intra mœnia contorſerunt. quæ cum fierent à militibus, duo Baſſæ, alijque inſigniores claſsis concilium conuocandum ſtatuunt, ut decerneretur; an diutius etiam morandum ſit, uel ex inſula recedendum. decernit igitur maior eorum pars domum eſſe redeundum: ſed tamen uiſum eſt ſummo eius expeditionis duci, ut biremis expectaretur, quam ad Solymanum miſerat Byzantium; atque interim fortunæ inconſtantiam rurſus experiri. Nullum tempus inane ab illis prætermittebatur; ſed quo tempore non uexaban

tur tormentis muralibus oppidani, uel põtes, uel cuniculos faciebant, uel implebant fossas; neque unquam à militaribus operibus cessabatur. quidquid enim decernebant præfecti, continuo perficiebatur. Cum nostri cuniculum igitur hostium aperuissent, eò sub terram ingressi complures ex hostibus in ea fouea trucidarunt, & quinque cados pulueris tormentarij plenos ceperunt; Cum triremes illæ & dierotum, quæ, uisis triremibus equitum militiæ, profugerant, in castra reuertissent, classem Christianorum instructam esse principes Turcicæ classis certiores faciunt: quare Pialis ad octoginta nauigia instrui iussit, quæ stationes habebant in portu Marsamusetto inermes, lignisque & hominibus spoliatæ: quippe cum ligna illarum ad pontes faciendos exportassent: quæ nauigia partim triremes erant, partim dicrota. Pialis igitur ita instructas ad quatriduum habuit nauigia, quæ per diem insulæ erant propinqua, at per noctem in altum recedebãt. Cum intra illud spatium neminem è Christianorum classe uidisset, suos rursus in insulam exposuit. Enimuero munitiones illis iam deesse ceperant, cum triginta cados pulueris tormentarii, singulæ

uexissent triremes, & uiginti quinque è singulis excepissent. Verumtamen muros maiori impetu, quàm solebant, quassare incipiunt, ac tribus Basiliscis præcipuè, quorum globi ad ducenta pondo accedebant: nam his mœnia oppidi iam propè solo erāt æquata. Eodem tempore Pialis ita Burgum globis ferreis diuerberauit, Castiliam uersus, ut totum murum prorsus solo æquasset: quare in spem oppidi potiundi facile hostes inducuntur. uidebant enim nullos esse muros obsessis, quibus protegerentur, sed omnibus in aperto esse dimicandum, se haud amplius posse repelli credebant: quare innumerabiles propè undique totis uiribus oppidum inuadunt, atque conatum ter cum magna suorum clade renouarunt. uerumtamen nostrorum uirtute & fortitudine denique sunt repulsi. neque tantopere sanè ullo in certamine uel nostris, uel multis iam temporibus obsessorum par uirtus enituit, neque ullius ciuitatis tam communis omnium ciuium fortitudo, quàm eius populi claruit: quippe cum uel teneri adolescentes strictis armis in hostes impetum facerent, & armatæ mulieres intrepide ad mœnia defendenda accedere non dubitauerint. sic igitur

hostes, insigni clade accepta, recedere coacti sunt à nostris. In eo prælio sexaginta è nostris interciderunt, quorum maior pars non ferro oppugnantium, sed tormentorum ictibus cæsi fuerunt. Ceciderunt igitur in oppido uiri illustres Scipio Pratus, Soderinus, Bonipertus, Fagianus Ruffinus. eo ipso tempore alius cuniculus inuentus est, per quem hostes se ingressuros oppidum sperabant: sed quoniam in magna hominum multitudine uariæ sunt ad omnes euentus animorum mutationes, cum alij magis fiant feroces ob periculorum magnitudinem, alij contra animo consternentur; ob frequentes oppugnationes, crebraque hostium certamina, nonnulli innuebant Valettano, non inutile futurum fortasse, ut res preciosiores in castellum Sancti Angeli transferrentur, ut in locum magis munitum & tutum. eam orationem sanè ægre tulit Valettanus, cum uel unum hoc facinus maxime posset Melitensium animos & militum tam præclarè pugnantium, ac mœnia defendentium terrore percellere. quare uel omnia esse armis conseruanda respondit, uel si de salute ciuium actum esset, leuem esse putandam cæterorum omnium iacturam. atque ne spes militum,

& omnium salutis in muris potius eius castelli, quàm in fortitudine pugnantium, & in uirtute singulorum inesse putaretur. his addidit se uelle, ut omnes præsidiarij eius castelli ad Burgum sicuti cæteri pugnaturi accederent; quòd solos esset ibi relicturus tormentorum bellicorum ministros, à quibus ipsa tormenta in hostes dirigerentur & disploderentur. Nec multum sanè tempus intercessit, cum Turcæ denuo summis uiribus oppidum undique inuadunt; sed in parte Castiliæ præcipuè maior fit conatus. ad extremnm hostes recedere coacti. in ea pugna cecidit Aluernias, uir insignis, & alij nonnulli uulnera ceperunt. cum Turcæ magna clade accepta, in castra rediissent, tantus tormentorum strepitus repentè exoritur mœnia diuerberantium, ut omnia circum uiderentur contremiscere. Interea dum uires aliquantulum à recentibus semper laboribus Valettanus reficeret, ecce accurrit quidam, qui exclamauit, omnes perijmus; iam enim tria signa cũ Turcis a parte cũ Castiliæ ingressa fuerant. eo nuntio audito, sumpta galea & hasta Valettanus, suos breuiter hortatus, hanc esse gloriosam opportunitatem ostentandi quantum armis

præstarent hostibus, Turcas non esse timendos, ut imbelles; diuinæ bonitati esse confidendum, quæ semper illos in superioribus præliis adiuuissent, in hostes impetum facit: quoniam armis potius & celeritate defendentium, quàm uerbis res erat transigenda. Tum equites Melitensis militiæ, & adolescentes, & mulieres denique Valettanum secutæ, hostes intra mœnia inuadunt, omnes ingressos cædunt, ingredi uolentes in fugam uertunt. illud prælium ad occidentem usque solem perdurauit, quod & nostris & hostibus sanè fuit calamitosum: nam plures ducentis è nostris ceciderunt in ea pugna, ex hostibus ad unum cæsi sunt oppidum ingresi, & ingens præterea trucidata multitudo: quare turpiter coguntur redire in castra. Cum magna fuisset hostium multitudo in fossa illa Burgi, quæ terræ coniungitur, permulti ibi manserunt, qui ne à tormentis oppidi infestarentur in parte Castiliæ, subitariam reparationem fecerunt è terra, & lignorum fascibus, aliisque lignis ad illud negotium accommodatis; quò & ibi tutò esse possent, & ad mœniorum radices excauare. nam hoc ipso consilio præcipuè ad quindecim ulnas fossam occupauerant.

Et ſi ſubitaria illa reparatio breui abſoluta fuit, tamen non ſine magno illorum detrimento illud euenit: quoniam & bellica tormenta, & ignis miſsis fictilia complures eorum abſumpſerunt. Sed iam inſtructus ita erat Toletanus, ut Melitam facile poſſet accedere; neque aliud expectabat Meſſana Syracuſas nauigaturus, quàm Ioannem Cardoneum, qui Panormum cum duodecim triremibus quatuor naues actuarias pane nautico, alioque commeatu onuſtas remulco attracturus appulerat. uerum cum tardior eius reditus eſſe uideretur, nuntium celerrime miſit Toletanus, ut, ſi naues non ita commodè trahi poſſent, iis quantum panis nautici, & aliarum munitionum ad celeritatem ſufficeret, imponeretur; & quamprimum rediret. Cepit igitur iter Toletanus Syracuſas uerſus cum lectiſsimis triremibus ſeptuaginta & duabus, quibus decem millia peditum uehebantur; & ducenti Equites Melitenſis ordinis, & quadraginta Equites ſancti Stephani. Illuſtres fuerunt uiri inter hæc auxilia Hannibal Eſtenſis, Hercules Varannus, Aſcanius Cornias, Aeneas Pius, Aluarus Sandes, Chiapinnus & Vincentius Vitellij, & alij complures. cum hi

appulissent Syracusas, Toletanus Andream Auriam cum triremi, & nauicula exploratoria Melitam misit, ut per exploratores, & per Petrum Pazum, qui loca maliacis custodiis finitima obseruabat, cognosceretur, quæ hostes agerent. ex ipso Petro perceptum est multos iam dies nullam neque triremem neque dicrotum fuisse uisum, præterquam unum uel dicrotum uel Hemioliam, quæ Sacrum Iunonis uersus nauigauit; quo etiam die è præsidiis Maliacis audierat ad sexdecim uela uisa fuisse, quæ ad salinas aquatum accesserant: quæ cum nox aduentasset, quo se receperint, ignotum fuit. Nostri interea ualidissimas reparationes à parte Castiliæ fecerant, multisque in locis tormenta statuerant, quæ disploderentur in inuadentes hostes, eosq; in latus ferirent, ac fossas militares deuastabant, quas illi ducebant ad ipsam percussionem Boninsegnæ. Id autem faciebant eo consilio, ut illis perfectis sclopetarij totã aream eius partis oppidi infestarent. Cum accingerentur eo die Turcæ, ut totis uiribus Burgum & oppidum adorirentur, primum è trabibus & asseribus operimentum quoddam ad tabulati formam compactum attraxerunt, sub quo

triginta Turcæ tegebantur. id iuxta oppidum Sancti Michaelis ad radices murorum collocarunt, atque ita propinquum, ut nostri omnino intra oppidum includerentur: id cum grauiter oppidani tulissent, adeo forti animo exierunt, ut impressionem in hostes facientes, eosque repellentes, ignibus missilibus operimentū illud concremarint. rursus & ij, qui Burgum inuaserant, consimili ratione repelluntur, concrematurque illis aliud operimentum, quod ad radices contracti muri in parte Castiliæ parauerant. Sequenti deinde nocte nonnulli è præsidiis exeuntes, ut militares fossas destruerent, quas hostes duxerant, ad octoginta Turcas obtruncarunt, quibus illarum fossarum custodiā erat permissa, omnesque oppidani incolumes ex illo prælio redierunt. Die uero sequenti Toletanus, relictis Syracusis, Pachinum uersus Melitam accessurus iter cepit, qui fortuna sanè prospera usus nauem onerariam obuiam habuit, quæ maris tempestate eò impellebatur, ac Zerbis Syriæ ciuitate aduentabat cum magna nautici panis copia, sex millibus cadorum pulueris tormentarij, multisque globis ferreis, quæ omnia ad reficiendas uires hostilis

clasſis importabantur. ea potitus Toletanus ſexaginta è ſuis in totidem Turcarum locum, quos exemit, actuariæ impoſitis. eam miſit Syracuſas. Noſtri interea, qui obſidebantur, ex oppido egreſsi; repulſis hoſtibus è foſsis militaribus, quas duxerant, aliud tabulatum concremarunt, quod ad radices murorum fuerat aſportatum: neque unquam uel à leuioribus prælijs, uel oppugnationibus, uel operibus concremandis, uel aperiendis cuniculis, uel reparationibus aduerſus uim tormentorum, ceſſabatur. tanta erat diligentia, qua Turcæ in oppugnando illo oppido utebantur. Cum claſsis uero Chriſtianorum Melitam uerſus uelificaretur, tanta repente exorta eſt uis procellarum, ut eam ad Aegates inſulas appulerit, quæ diſtant à Melita ducentis & uiginti millibus paſſuum. Sed quoniam ſingulari diligentia faciendis reparationibus Turcæ utebantur, noſtrorum cuniculum ad radices muri Burgi inuenerunt, quem illi in proximam oppugnationem parauerant, atque octo cadis pulueris tormentarij captis cuniculum deuaſtarunt. paruo deinde ſpatio interiecto, Moſtapha cum omnibus copiis oppidum, erecto Regio uexillo, inuadit, cuius in apice

pomum erat aureum, atque tantis uiribus mœnia adoriuntur, ut oppido uiderentur omnino potituri, cum unusquisque testem uirtutis suæ Bassam esset habiturus: sed tamen à nostris fortiter repelluntur, cum bis conatum frustra renouassent. tum cohortium illarum præfectus uel intra militares fossas accessit, suorum singulos cohortatur, ut fortiter uires inualidas propè obsessorum ob diuturnos labores superent. sed tamen nonnullis amissis, in castra, re infecta, reditur. Postridie eius diei Mostapha, ut rursus oppidum die tertio inuadant, decernit: qui quoniam languidas propè suorum uires factas esse cognoscebat, animosque Turcarum partim difficultate negotij deterritos, partim diuturnis laboribus defessos, ita suos spe uictoriæ erigere aliquantulum ad futuram oppugnationem conatur. Quam debiles uires esse obsessorum rationi conueniens sit milites, nemini uestrum potest esse oscurum; si & belli diuturnitatem considerare uolueritis, & quot uiri fortes ex hostibus in superioribus præliis partim ferro à nobis cæsi, partim tormetorum globis laniati ciciderint. nam quibus superiorum bellorum pepercit fortuna, cum eos semper armatos esse

oporteat, cum tamdiu inclusis neque libero quidem cœlo frui liceat, cum nunquam labores intermittere, quantopere à mortuis distare putandi sunt? an credenda est in his immortalis esse fortitudo, & firmitudo corporis? at nihil est, quod non diuturnis laboribus infringatur. Nos contra cum tot simus; cum libero aere, quod plurimum facit ad sanitatem & ad uires perfruamur; cum semper recentia subsidia fessis in certamina sufficere possimus: quid est, cur inualidos, & semimortuos, & eosdem semper pugnantes hostes, & diuturna obsidione defatigatos, rerumq; omnium difficultate circumuentos, opprimere dubitemus? atqui non esse inuictam illam gentem, tot à nobis cæsa hostium corpora, quibus tota propè area arcis Sancti Elmi operiebatur, fuerunt argumento. Nullæ sunt inexpugnabiles milites, sed uirtuti nostræ cedant oportet ciuitates omnes, quæ uim ferri ac ignis sentire possunt. quis enim unquam se impune inuictæ nostræ gẽtis uires expertũ esse gloriari potest? aut quod negotium maiores nostri frustra unquam conati sunt? semper de illarum ciuitatum salute actum esse putatum fuit, ad quas expugnandas uel nostri

exercitus, uel classes appulissent. At nunc si tantos sumptus in comparanda classe frustra fecerimus; si tot, tamque assiduos labores tulerimus; ac re tamē infecta domum reuertamus; uereor, ne uniuersam gloriam; quam diuturnis laboribus, & singulari rerum militarium peritia maiores nostri nobis cōpararunt; hoc tempore turpiter amittamus. quam famam apud Christianas nationes, aut quam existimationem relinquemus? quantopere Imperatoris nostri expectationem, quam præclaram de nobis conceperat, fallemus? omnē igitur maiorum nostrorum gloriam, omnem Turcici nominis dignitatem, omnem uestrum singulorum existimationem credite in huius oppidi expugnatione sitam & constitutam esse. nunc non amplius de insulæ possessione, sed de gloria uniuersæ gentis nostræ, de singulorum nostrum dignitate; de uoluntate Imperatoris, de Italiæ denique, & totius Imperij amplitudine dimicatur. quare præstiterit gloriosè inter armatorum cohortes mori, quàm postea ita turpiter uiuere, & cum summa infamia domum redire. His additæ sunt ingentes pollicitationes honorum ac diuitiarum ijs, qui præclare se in se-

quenti prælio gesſiſſent. Tum tantum laudis deſiderium acceſsit animis Turcarum, ut belli ſignum dari omnes conclamarent: ſed, ut in diem poſterum corpora curarent, & pararent arma, imperatur. poſtridie eius diei, quod fuit ad ſeptimum Calend. Sept. Summo conatu redintegrata eſt pugna uſque adeo terribilis, ut hoſtes agminatim per ruinas murorum, quas tormenta fecerant frequentia, ui irrumperent ac progrederentur u& denſatas noſtrorum acies, haſtisq; præacutis horrentes paruifacerent: atq; inter undique crepitantes sclopettorum tormentorumq; procellam, tanquam inter grandinis frequentiam certaretur. Pugna diu fuit anceps, cum hinc pro imperio totius Italiæ ſe pugnare Turcæ arbitrarentur, pro maiorum ſuorum exiſtimatione, & de ſuo ipſorum honore, deq; omnibus ornamentis; inde de honore, de imperio, de gloria ſingulorum, & de ſalute dimicaretur. Ad extremum multis utrinque cæ. Turcæ in caſtra r epelluntur: quoniam tanta firmitudo corporis, & animi magnitudo fuit noſtris, ut omnem fidem ſuperaſſe uideantur. è noſtris centum & tredecim ſunt deſiderati; at ex hoſtibus plures mille & ducentis cecidere. Caien-

dis autem Septembribus nuntius Burgum ingreditur, quem Valettanus iam biduum miserat in urbem. hic Toletani literas attulit, quibus significabatur classem Christianorum breui in insula futuram; quo etiam die cognitum est per transfugam paucos esse hostes pugnæ idoneos, cum fame quotidie multi perirent; & assiduis laboribus, & multis captis uulneribus: quòd ad obsidendam urbem adire decreuerant, ad quod negotium iam quinque tormenta erant parata. Ea clade suorum accepta Mostapha non mediocriter discruciabatur, quòd neque minis, neque promissis poterat suos ita excitare, ut superiores fierent. Interea cum cessauisset procella, factaque fuisset ingens maris tranquillitas, Toletanus cum uniuersa classe Drepano discessit, ac Melitam uersus, auxilia in insulam expositurus, nauigauit. quo in itinere triremes ordinis Equitum duabus biremibus hostium potitæ sunt. Nostri per id tempus cuniculum in parte Castiliæ fecerunt, quem parabant aduersus primam hostium oppugnationem: sed, cum uererentur ne illum Turcæ inuenirent, qui subitarias reparationes excauabant, ignem iniecerunt, & ad sexaginta Turcæ sublimes in aera

sunt

ſunt ſublati. At nihilominus hoſtes tabulatum corio tectum, ne miſſilibus ignibus cremaretur, multo ſuperioribus ualidius ſtruunt, ſub quo quadraginta ſclopettarij tegebantur, qui maximam moleſtiam noſtris afferebant. Id cum ad radices mœniorum collocaſſent, exigua foſſa excauatur, duoque ſemicannones ibi collocantur, qui tabulatum in latus illud percuſſerunt, atque cum primo ictu illud conquaſſatum corruiſſet, omnes, qui erant ſub illo, grauiſſimè oppreſſit. Sequenti deinde nocte noſtri exeuntes omnes reparationes hoſtium deuaſtarunt, eoſque ex illa foſſa, quam ſuper aggeribus noſtrorum duxerant, acerrimè repulerunt. Tum primum cognitum fuit à noſtris Turcas aſſiduum bellorum laborem perferre non poſſe, cum illorum trecenti à uigintiquinque è noſtris ſint in fugam uerſi. Nonis Septemb. Chriſtianorum claſsis ad Sacrum Iunonis applicuit; quæ cum Melitæ ſigna non uidiſſet, ad Himeram ſe recepit: quo ſtatim Andreas Aurias profectus eundum eſſe inquit, quia pro uiſis ſignis poſſent tutiſſimè auxilia exponi. Sic igitur ad Sacrum Iunonis reuerſi tertia hora noctis, ibi ſtationes habuerunt. Confugerat, eodem die captiuus, qui ſignifi-

cauit Valettano decreuisse Turcas sequenti die oppidum omnibus copijs adoriri, quo die nisi potirentur, erant omnino illud negotium relicturi. His addidit præterea ingentibus pollicitationibus singulos centuriones fuisse ad eam pugnam incitatos, edictum pronuntiatum publicè per præconem tria nummorum aureorum millia illum esse capturum, qui prior Turcicum signum supra muros oppidi fixisset; omnibus Ianizeris proponebatur, ut Spacchium dignitatem obtinerent, si potirentur oppido: cæteris omnibus honores & opes ingentes. Tum gratias agit Deo Valettanus, quòd eius clementia efficeretur, ut de omnibus hostium consiliis certior fieret: deinde ad illa paranda animum adiecit, quæ pertinebant ad arcendas hostium furias. totus autem ille dies consumptus est domibus Burgi bellicis tormentis infestandis, & nauigiis, quæ erant in portu præcipuè: quippe cum illis etiam ictibus actuaria nauis demersa sit. Cum Toletanus eò postea appulisset, neminem per noctem descensionem facere uoluit: at illucescente die intra quinque horarum spatium sine ullo strepitu quinque Hispanorum millia & quingenti, nautæ trecenti è triremi-

bus, inuitis propè præfectis, expositi sunt. Equites militiæ Melitensis ducenti, reliqui pedites erant Itali, qui numerus octo millia & trecentos continebat. Erat inter hos Ascanius Cornias Magister exercitus, Aluarus Sandes, Hispanis cohortibus præfectus. Toletanus, dum triremes siccarentur, cum militum præfectis collocutus, iussit ut publica edicta Philippi Regis nomine fierent, & ut res ab Ascanio pro sententia maioris partis concilij gubernarentur, donec peruentum esset ad Valettanum, cui parere omnes iubebantur. his igitur iter ingressis meridiano ferè tempore, Toletanus triremem ingressus orientem uersus nauigans cum omnibus triremibus à Melitensibus ciuibus prospectus est: tum urbs omnibus bellicis tormentis & sclopettis displosis magnam fecit salutationem: ac Toletanus item iussit sua omnia triremium tormenta bis displodi. Mox in Siciliam reuertitur, ut Vrbinates copias, quæ erant Messanæ, & alios Hispanos, qui erant Syracusis, quamcitissime conueheret, ut tempestiuus ad prædam Turcicæ clasis rediret. Hostes iam quatuor dies ante cœperant sua colligere impedimenta, quia iam discedere decreuerant: uerum cum

oppidum extrema oppugnatione essent inuasuri omnibus copiis, Turca citato equo conuolauit, qui significauit ingentia exposita esse Christianorum auxilia. ea re audita, statim totis castris ad arma conclamatum est; omnesq; Turcæ ad aggeres accurrentes sua impedimenta, quæ reliqua erant, collegerunt: tormenta in triremes attraxerunt, igni aggeres ipsos deuastarunt. Neque ullum tormentum bellicum reliquum erat præter Regium quendam cannonem, cuius globi ad centum & uiginti pondo accedebant, cum nostri ex oppido uel iniussu Valettani exeunt, atque impetum in quingentos Turcas, quibus eius tormenti custodia erat permissa, facientes, illos pugnare nolentes facile in fugam uertunt: quare tormentum in oppidum trahitur. Enimuero si nostri illo die impetum fecissent in extremam Turcarum partem, qui triremes ascendebant, magna parte tormentorum sanè potiti fuissent: Sed quia incerti sunt bellorum exitus, sæpiusq; repugnant rerum euentus, uel sapientissimis consiliis mortalium, multò fuit prudentius consilium commeatum & munitiones conseruare, quæ in loco erant difficili, neque ita commode in urbem importari

poterant, quàm hostes tam cito inuadere. nam euenit aliquando, ut, qui rerum suarum custodias reliquerunt, quò commodius hostium res occuparent; ex altera parte hostilibus rebus non potiantur, at ex altera suas etiam amittant. Turcæ igitur magno otio & bellica tormenta, & impedimenta, & magnam copiarum partem matu re in triremes contraxerunt. Nuntiatur deinde Valettano, quòd classis, quæ exierat è Marsamusetto, decem millia Turcarum emisit, qui cum recentibus auxiliis congrederentur; qui ciuitatem uersus iter cœperant. Valettanus è uestigio magnam manum suorum militum emisit, & signum ordinis equitum in arce Sancti Elmi erigi iussit: quare cum nostri ex urbe exissent, Turcæ cum priore parte, qui erant Hispani, leuius prælium committunt. deinde cum reliquæ copiæ accessissent, in fugam uertuntur: quos nostri ad puppes usq; secuti, plures mille & quingentis trucidarũt. Cum reliquæ omnes copiæ ascendissent triremes ad descensum Sancti Pauli, totum diem posterum ibi stationes habuerunt; deinde, tormento per noctem disploso, iter orientem uersus capiunt, insulam ferro ac igni deuastatam, domos conquassatas, op-

pidorum mœnia solo æquata relinquentes. nam ictuum muralium tormentorum septuaginta, & octo millia, quibus concussa sint loca insulæ, memorantur. Narrantur in his prœliis ad quinque millia è nostris desiderata; inter quos Equites 240. milites ad 3060. reliqua bellis inutilis multitudo, è Turcis ceciderunt ad 23000. militum, & inter hos, quos habebat Solymanus omnium præstantissimi. Quare siquis difficultates nostrorum diligentius consideret, si perpetuos labores in tam diuturnis, tamque crebris oppugnationibus & leuioribus prœliis, uix ullam militarem uirtutem multis annis clarius enituisse intelliget, quæ possit cum magnitudine animi Valettani, aut eorum, qui oppida illa defendebant, eiusque insulæ incolis, comparari. Verum, cum nihil fiat diu felix humana solum prudentia, uel uirtute armorum, semperque uiros bonos Deus adiuuare soleat, credibile est, non minus probitate, quàm armis, Melitenses excellere: quippe cum diuina prouidentia præcipuè res Melitensium defensas fuisse constet.

F I N I S.

NOMINVM EORVM, quæ obſcuriora uidentur in hoc libello explicatio.

cart. 4.b. PIraticæ ac prædatoriæ naues, dicuntur partim hemioliæ, quæ iuſtis biremibus ſunt inferiores magnitudine: ſicut trieremioliæ ampliores quidem biremibus, at triremibus inferiores: partim celoces, quòd his omnibus nauigiis piratæ & ad celeritatem, & ad uim inferendam pro locorum opportunitate utũtur.

6.a. Galathe, inſula eſt perexigua in mari mediterraneo non procul ab Aphrica, quæ ante Caroli Quinti Imperatoris ætatem obſcura ſanè fuit. Sed cum Barbaruſſa Turcarum dux aduerſus eius uires oppidum in ea inſula muniuiſſet, & id captum à Cæſare ipſo poſtea factum fuiſſet prope inexpugnabile, nomen celeberrimum obtinuit. nunc uulgo Golettam uocant.

ibid Peloponneſus, peninſula eſt cum prorſus à terra non diſiungatur, ſed

Isthmi per tenui uinculo septentrionem uersus Attico solo adiungatur: habetq; ad meridiem & occidentem uersus Adriaticum mare, ad orientem Creticum pelagus prospecta, quæ peninsula subdita est imperio Turcarum, nunc uulgo Morea nocatur.

ibid. Aphrica minor, regio quæ mari mediterraneo alluitur, & imperio paret Turcarum. uulgo dicitur Barbaria.

ibid. Carmania, regio quæ alluitur ex altera parte sinu Persici mari, paruoque spatio ab Arabia disiungitur, at ex altera parte Indico pelago, quæ Parthos habet ad Septentrionem. uulgo etiam Carmania.

ibid. Mitylene, insula in mari Aegeo, quam etiam Lesbum uocarunt, quæ dicitur uulgo Metelinum.

6.b. Methone, ciuitas Peloponnesi, quam uulgo dicunt Modonem.

7.a. Liburnicæ, leuiores sunt biremes, quæ ob celeritatem & leuitatem non mediocriter ad prædandũ sunt accõmodatæ, uulgo dicũtur Bergantini.

ibid. Hemioliæ, biremes sunt, ita dictæ, quod a puppe ad malum binis remis

agantur; à malo ad proram unico tantum: nunc fustæ dictæ sunt.

ibid. Scaphæ. paruæ nauiculæ quadrata parte extrema puppis, quas naues onerariæ secum trahunt, uulgo Batelli. sed uocantur eodem nomine etiam quædam maiora nauigia, qui uulgo dicuntur Sciphi.

ibid. Marsasiroccus, portus est quidam in insula Melitæ exiguus, qui distat à munitis locis satis amplo interuallo: neque satis tutus est à mari, quia nō multum in insulam ingreditur, neque coarctatur in principio.

6.b. Aegimus, insula in mari Aphrico inter Galathen & Apollinis templum; quam uulgo Zerbas nominant.

10.b. Gerus, fluuius ingrediens in sinum Cimmerium, non procul ab Agaro promontorio, quem locum Leucopetram etiam uocant.

ibid. Theuthrania, ciuitas mari Syriaco alluitur, quæ nunc Tripolis uocatur.

ibid. Celox, nauiculæ genus, quæ unico tantum remo per sedilia agitur, cum plures remiges habeat. qui cum celerrimus sit, eo tanquam tabellario utuntur classium præfecti mittendis

nuntiis . uulgo dicitur fregatina .
11.a. Marsa , proprium nomen loci insulæ Melitæ , sicut Miliara .
13.b. Catascopium & exploratoria nauicula , idem sunt . hæc ampliora quidem nauigia sunt celocibus, at eadem forma, quare celocem etiam exploratorium nonnulli uocarunt. Vulgo dicitur fregata .
14 a. Populonia, ciuitas Ethruriæ, mari Ligustico propinqua, uulgo Piombinū.
19.a. Actuariæ naues, ita uocatæ sunt,quia uelo potius, quàm remis agantur, Et quæ ampliores sunt præcipuè ita uocatæ sunt .
19 b. Descensus sancti Pauli , uocatus est portus, quod in eum sanctus Paulus fragus appulisset, ad insulam Melitæ tempestate compulsus : quo tempore Romam nauigabat, cum ab Agrippæ sententia ad Cæsarem prouocasset. hic à uipera morsus, quæ cum ligna super ignem iaceret de manu pendit, tamen illæsus fuit: multaque alia admirabilia fecit , ut legitur cap. 28. actuum apostolorum .
20.a. Petra nigra, loci nomen in insula .
30.b. Pioniæ , oppidum est Teuthaniæ ,

quod uulgo Pignonem uocant.

32.a. Himera, fluuius est non longe ab Agrigento Siciliæ ciuitate, qui, ubi nunc oppidū Terra noua dicitur, in mare exit. Locus exiguus inde parū distat à Sicilia, quem uulgo Pozzalum uocant, atque Himera pro loco illo capitur.

34.a. Dicrota, uocatæ sunt biremes iustæ magnitudinis à Græcis.

ibi.b. Panis nauticus, panis qui uulgo biscotus uocatur.

41.a. Acatia, sunt nauigia minora quidem liburnicis, & actuariolis maiora, quibus & uis est, & celeritas: his utuntur piratæ, inter uocatarum fregatarum genera collocantur.

ibid. Lintres, sunt nauigia conuehendis rebus necessariis classibus accommodata, quæ uulgo Burchi dicuntur, quæ classes adducunt ne triremes tot impedimentis grauentur, his ligna ad aggeres faciendos comportantur, atq; his utuntur pro pontibus superponentes tabulata.

45.b. Salutatio militaris, fit ubi instrumenta bellica displodunturlætitiæ causa, quod uulgo dicitur; facere saluā.

46.b. Phasellus ; nauigij genus liburnicis maius, eius tamen generis, quod è naui oneraria & longa triremi uidetur compositum, remisque & uetris aptum est, ad similitudinem uenis phaseoli fortasse olim dictum. nunc Bergantinum uocant.

47.a. Carina inungitur, quod uulgo impalmare dicunt. nam iunguntur carinæ ut ad celeritatem sint aptiores, sic enim facilius natat uncta carina.

ibid. Pachinus, Siciliæ promontorium Melitam propius at Syracusas propinquius spectans, & in eadem base quæ habet pro angulo Lilybæum, Caputpassarum uulgo uocatur.

48.a. Maliacæ custodiæ, præsidia eius oppidi, quod Malecca uulgo uocatur.

52.b. Panormus, urbs est Siciliæ in eo latere insulæ, quod spectat mare mediterraneum, uulgo Palermum nominant.

53.b. Contractus murus, uulgo scarpa muri, quia inferius latior, superius fit angustior.

56.b. Drepanum, appellant aliam ciuitatem Siciliæ iuxta Lilybæum, uulgo Trapani.

57.a. Sacrum Iunonis, insula est perexi-

gua, quæ parum diſtat à Melita, uulgo uocant Gozum.

Zerbas uide Aegimus.

Errores lapſi

car. 3	b	non ulter, ſed ultor.
5	a	Aphricæ,
5	b	non Marſaſiroccum, ſed Maiorem portum legatur.
ibid.		utrinque, non utinque.
6	a	non Aſia, ſed Aphrica.
7	a	Maiorum uocant, quæ alia.
7	b	comparabatur.
8	a	pro diiudice, lege diiudicare.
9	b	propter deinde, interiecto.
10	b	celocem legas.
12	b	non Tentonicus, ſed Teutonicus.
19	a	non ibi, ſed tibi.
	b	actuariarum.
36	b	communiuit, non comminuit.
39	a	diſtaret, legatur
41	b	mariq́ue, non mariſq́ue.
42	b	non conueni, ſed conuehi
43	b	formidabilis, legatur.
54	b	obſcurum.
56	a	crepitantem.

emptus duobus [illegible]